

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 3 nr. 1 maart 1992

**Kleine marterachtigen
Rijkswegen en zoogdieren
Exotenhaat
Makers van de atlas**

ISSN 0925-1006

Zoogdier verschijnt vier keer per jaar en is een gezamenlijke uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren.

Redactie

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Kees Kapteyn, Piet van der Reest, Johan Vandewalle.

Vormgeving

Walter Lentjes.

Medewerkers

Diny Basoski, Pieter Elbers, Johan de Meester.

Druk

HPC, Arnhem.

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond.
Reinier Akkermans:
04750-24281 (NL). Dirk Criel: 055-456610 (B). Adreswijzigingen sturen naar de VZZ of de NCBR.

VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmalaan 41, 3851 HP Utrecht. 030-544642 (NL). Lidmaatschap f45,- of BF 800 per jaar. Voor Nederland postbank 203737, voor België rekening 000-1486269-35. Leden ontvangen de tijdschriften Lutra en Zoogdier gratis.

NCBR

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren, Postbus 10, 9890 Gavere. Telefoon 055-456610 (B). Minimumdonatie BF 450 of f25 per jaar. Voor België rekening 068-0776500-42, voor Nederland rabobank 1335 13866. Donateurs ontvangen het tijdschrift Zoogdier gratis.

Abonnement België en Luxemburg

Abonneren door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht (Nederland) onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Abonnement Nederland

Abonneren door overmaking van f 25 op postbank 203737 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto BF 140 of f 7,50. Bestellen via een van bovengenoemde rekeningen.

ZOOGDIER (3) 92/1 maart 1992

Inhoud

Kleine marterachtigen in de Uitkerkse Polder, John Van Gompel 3

Een twintig jaar durende reeks van waarnemingen aan kleine marters in een Vlaamse polder geeft een frappant inzicht in het effect van de veranderingen in het polderbeheer op de omvang van de populaties.

Faunistische maatregelen in Oost-Twente, Roel Hoeve 9

Rijkswegen tasten de kwaliteit van het biotoop dat ze doorsnijden ernstig aan. Met de huidige ecologische kennis is het mogelijk deze aantasting enigszins te verzachten. Een praktijkvoorbeeld uit Oost-Twente.

De vreemdelingenhaat van de natuurbeschermers, Henrik de Nie 14

Exoten worden vaak gezien als een pest voor de natuur. Zeker op zoogdiergebied reageert men nogal paniekerig. De discussie over het damhert ligt nog vers in het geheugen, maar zijn exoten wel zo schadelijk?

Boommarters in Nederland in 1991, Gerard Müskens 19

De zoogdieratlas is in Nederland net verschenen, maar voor de boommarter worden hier alweer de eerste aanvullende verspreidingsgegevens gepresenteerd.

Van steenmarters tot atlas: hoe het begon..., Kees Kapteyn 22

De Atlas van de Nederlandse Zoogdieren is eindelijk verschenen. Het heeft de auteurs veel zweet gekost, maar hun volharding is beloond. Een kijkje achter de coulissen om de sfeer te proeven.

Rubrieken

Waarnemingen 26

Potvis voor Belgische kust, Grote hoefijzerneus in fort Rhijnauwen, Territoriaal gedrag ruige dwergvleermuis.

Kort Af 30

Boekbespreking 36

Overheid 39

Verenigingsnieuws 40

Agenda 42

Adressen 43

Foto omslag: Dick Klees

Het resultaat van 24 jaar waarnemingen Kleine marterachtigen in de Uitkerkse Polder

John Van Gompel

Een van de laatste niet ruilverkavelde poldergebieden langs de Belgische kust is de Uitkerkse Polder. Door een daling van de waterstand is deze polder een stuk droger geworden. Dit heeft een duidelijke invloed gehad op de kleine marterachtigen in het gebied. Vanaf midden jaren zestig wordt dit gebied al geïnventariseerd, zodat een compleet beeld van de veranderingen zichtbaar is.

Het open landschap van de Uitkerkse Polder.
Foto John Van Gompel

De Uitkerkse Polder is een 1400 hectare groot komgrondengebied nabij Blankenberge. Het bestaat voornamelijk uit deels vochtige graslanden, en is één der laatste poldergebieden aan de Belgische kust die niet werd ruilverkaveld. Typerend is het zeer open landschap. Bomen of struiken zijn enkel aanwezig rond de weinige hoeven in de polder, en rond het oude, afgedekte stort van Blankenberge. De Uitkerkse Polder is vooral ornithologisch bekend, als broedgebied voor weidevogels en als pleisterplaats voor ondermeer ganzen, kleine zwanen, velduilen en blauwe kiekendieven tijdens de winter.

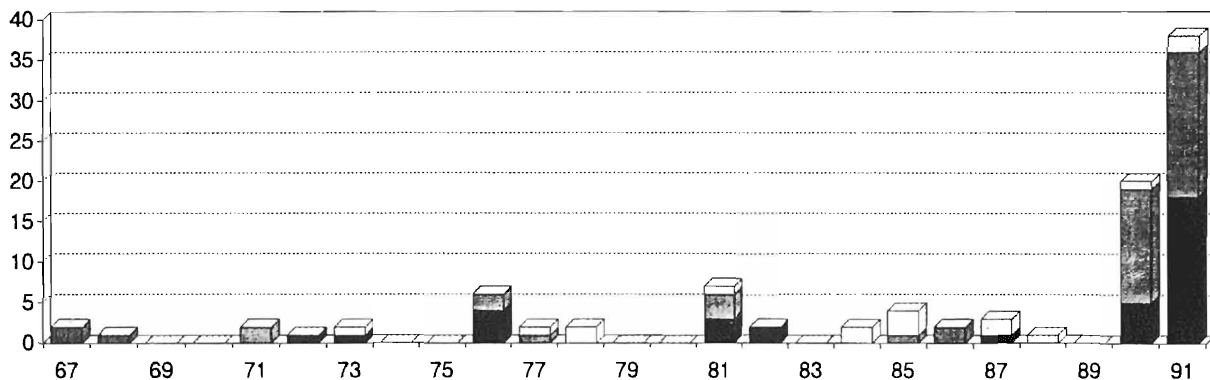
Sinds medio jaren zestig vonden regelmatig inventarisaties plaats en werden ook de, meestal toevallige, waarnemingen van wezel *Mustela nivalis*, hermelijn *Mustela erminea* en bunzing *Mustela putorius* opgetekend. Deze gegevens geven niet alleen een duidelijk beeld van de evolutie van de populaties binnen het gebied, maar maken tevens een vergelijking mogelijk met enkele andere natuurgebieden in de omgeving van Blankenberge waarvan de waarnemingen eveneens werden opgetekend. Dit zijn met name het 20 hectare grote natuurreservaat De Fonteintjes ten noordoosten van Blankenberge, dat uit een langgerekte reeks vochtige duinpannen bestaat, een 150 hectare groot duingebied met vooral struweel en bos ten zuidwesten van Blankenberge (op het grondgebied van De Haan), en ten oosten van Blankenberge een poldergebied dat bestaat uit akkerland met daarin enkele restanten van hagen en knotwilgenrijen.

De waarnemingen

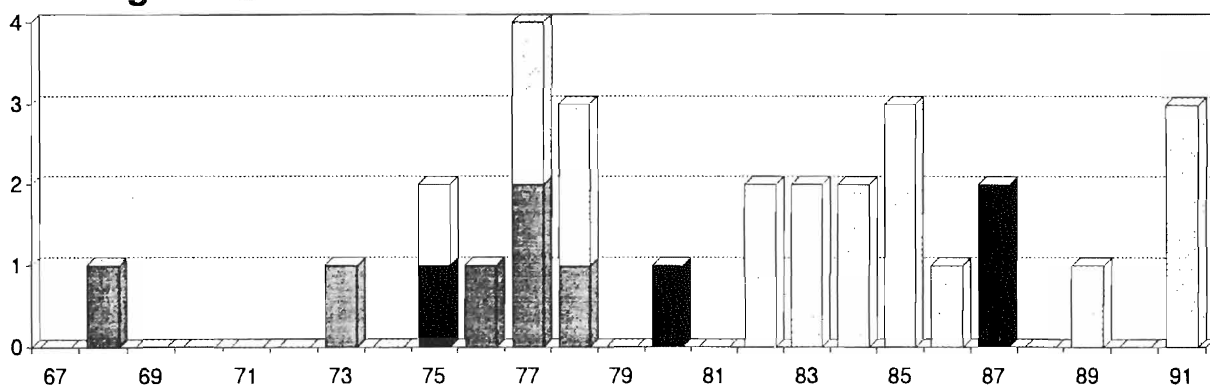
In figuur 1 wordt een beeld gegeven van het aantal waarnemingen en vondsten van de drie soorten samen, en van de wezel, hermelijn en bunzing afzonderlijk. Hierbij wordt ook een vergelijking gemaakt tussen elk van de genoemde gebieden.

Uit deze grafieken blijkt dat het

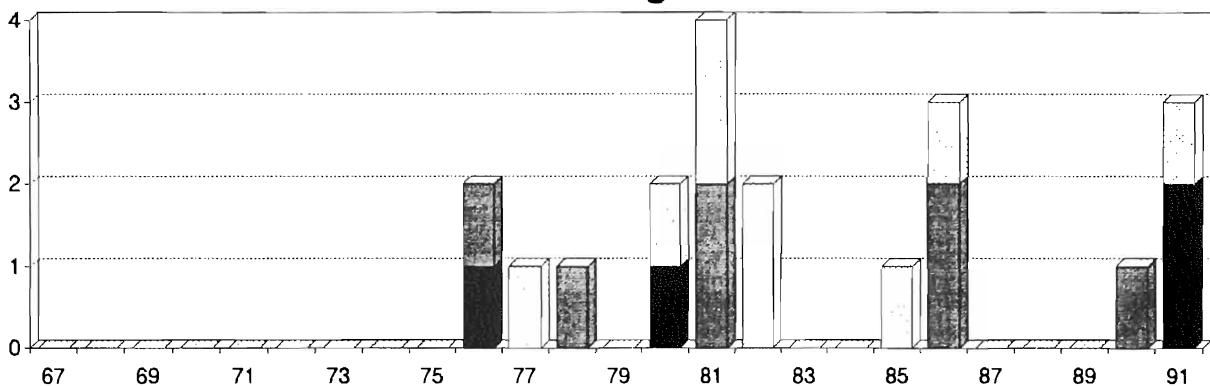
Uitkerkse Polder

Duingebieden

Polder ten Oosten van Blankenberge

Figuur 1. Aantal waarnemingen en vondsten van kleine marterachtigen in de omgeving van Blankenberge, per jaar en per onderzoeksgebied (1967-1991).

■ hermelijn ■ wezel □ bunzing

voorkomen volgens een duidelijk golfpatroon verloopt, waarbij om de 4 à 6 jaar het aantal waarnemingen een piek bereikt en vervolgens weer afneemt. Deze piekjaren zijn zichtbaar in zowel de Uitkerkse polder als in de andere gebieden. Wat Uitkerke betreft vallen ze ook samen met die jaren waarin het grootste aantal roofvo-

gels in de polder pleisterde. De topjaren met overwintering van 15 tot 25 torenvalken en 20 tot 50 velduilen waren '72-'73, '75-'76, '82-'83, '85-'86 en '89-'90. Alle predatoren blijken dezelfde aantalsschommelingen te vertonen, die veroorzaakt worden door het voedselaanbod, en met name het beschikbare aantal veldmuizen *Micro-*

tus arvalis. Deze komen talrijk voor op de zware poldergronden en vormen het belangrijkste voedsel voor de predatoren. Bekend is het cyclisch voorkomen van grotere aantallen veldmuizen met plotselinge aantalspieken in zogenaamde 'muizenjaren'.

De meest recente aantalspiek in 1990 en 1991 overtrof in ruime mate alle voorgaande en ging tevens gepaard met enkele spectaculaire waarnemingen. Uit de grafieken in figuur 1 blijkt tevens dat de toename zich volde dig binnen de Uitkerkse Polder situeert en daarenboven alleen bij de wezel en de hermelijn. Het in vergelijking met vroeger veel grotere aantal waarnemingen per waarnemersdag maakt ook duidelijk dat het om een reële toename gaat en niet om een schijntoename door een verhoogd aantal waarnemers.

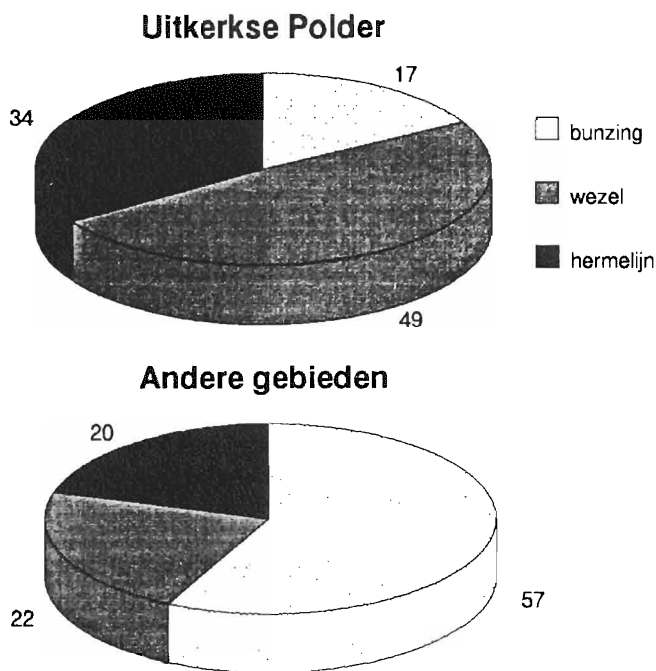
In figuur 3 zijn alle waarnemingen en vondsten van de periode '67 tot '90 per maand voor de drie soorten samen weergegeven. Daarbij is ook weer de vergelijking gemaakt tussen de Uitkerkse Polder en de andere gebieden. Hieruit blijkt dat voor alle soorten samen het gros van de waarnemingen zich concentreert in de twee actiefste periodes: het voorjaar, voor de volwassen dieren de periode met de grootste sexuele activiteit, en het najaar, met een sterke migratie van jonge dieren. Bij wezel en hermelijn vertoont de najaarspiek zich gemiddeld een maand na die van de bunzing, oktober in plaats van september. Uit figuur 4 blijkt dat ook het aantal vondsten van verkeersslachtoffers perfect volgens deze curve verloopt. Bij de drie soorten zijn de meeste dood gevonden dieren mannetjes (gemiddeld 80 procent). Ook Sleeman (1989) geeft een gemiddeld aantal mannetjes van 75 procent. De reden hiervoor is dat mannetjes een groter territorium hebben en verder migreren dan vrouwtjes.

Wezel

Wezels hebben een korte levensduur en een grote reproductiecapaciteit. De populaties kunnen zeer snel inspelen op het beschikbare voedselaanbod. De waarnemingscurve in Uitkerke vertoont een golfbeweging die ook gevolgd wordt door andere predatoren die, net als de wezel, voornamelijk op veldmuizen jagen. De vraag die men

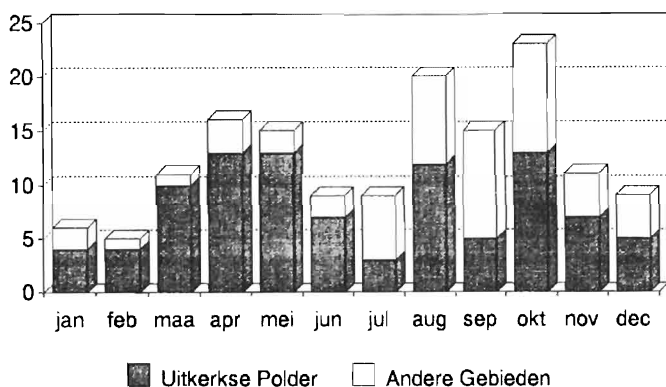

De topjaren van de velduil lopen parallel aan die van de kleine marterachtigen en komen overeen met rijke veldmuisjaren.
Foto Pieter Elbers

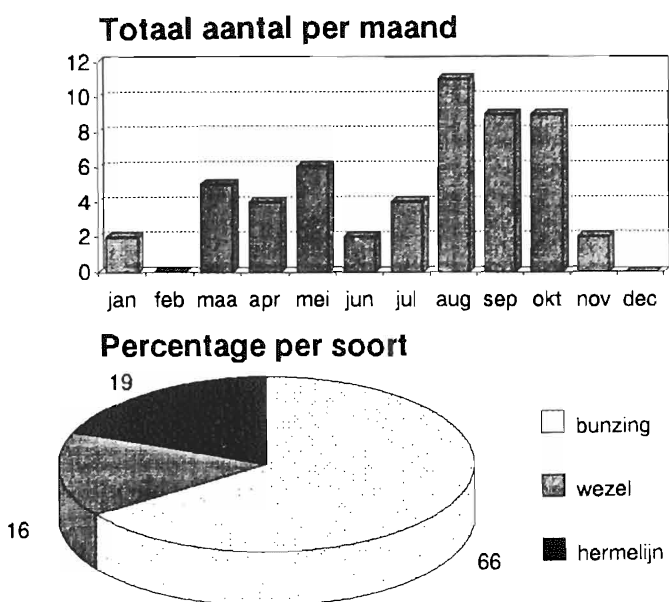

Figuur 2. Waarnemingen en vondsten van kleine marterachtigen, percentages per soort (1967-1991).

zich stelt bij de recente sterke toename is, waarom deze golfbeweging zich ook niet in dezelfde mate manifesteert bij de roofvogels. Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat de huidige populatietoename van de wezel

Figuur 3. Aantal waarnemingen en vondsten van kleine marterachtigen in de omgeving van Blankenberge, per maand (1967-1991).

Figuur 4. Kleine marterachtigen gevonden als verkeersslachtoffer in de omgeving van Blankenberge (1967-1991).

niet enkel te wijten is aan een toename van de veldmuizen, maar tevens aan biotoopsveranderingen die een grotere dichtheid aan wezels toelaten. Uit de literatuur blijkt dat, naast de hoeveelheid voedsel, ook de aanwezigheid van voldoende schuilplaatsen een bepalende faktor is voor kleine marterachtigen (King, 1989; Sleeman, 1989). In een zeer open polderland-schap als Uitkerke is dat des te meer van belang, omdat wezels zelf gemakkelijker belaagd kunnen worden door roofvogels. Wezels verplaatsen zich in dergelijke terreinen voornamelijk ondergronds, via gangen van muizen en mollen. In de Uitkerkse polder werd

de laatste jaren door het polderbestuur een zeer lage waterstand gehandhaafd, met als gevolg een algemene verdroging die nog verergerde door de afgelopen droge zomers. Het is waarschijnlijk dat deze droogte niet alleen aan de basis lag van een stijging van de veldmuizenpopulatie, maar ook rechtstreeks de leef- en jachtomstandigheden voor de wezels verbeterde.

Wezels kunnen in periodes van voldoende voedselaanbod grote nesten voortbrengen. In de literatuur worden waarnemingen vermeld van groepen van 11 tot 15 exemplaren, waarbij een moeder samen met haar opgroeiende jongen op jacht gaat. Ook in Uitkerke zijn er sinds de recente toename dergelijke waarnemingen gedaan. Op 21 juli 1991 zag een landbouwer in de buurt van zijn hoeve een wezel met een 15-tal jongen in een lange rij achter elkaar lopen. Nog veel spectaculairder was de waarneming van Lodewijk Populier en twee medewaarnemers op 21 augustus 1990. Minstens 16 tot 20 wezels renden gedurende meer dan een minuut in een cirkel achter elkaar aan, daarna stoof de groep plotseling naar alle kanten uit elkaar. Deze groep bestond mogelijk uit een moeder met jongen van twee op elkaar volgende nesten. Waarom ze in een gesloten cirkel liepen is echter een raadsel, ook in de literatuur is hierover niets terug te vinden.

Hermelijn

De hermelijn kende in de Uitkerkse Polder net als de wezel in 1990 en 1991 een opvallende toename. Hermelijnen verplaatsen zich ook wel ondergronds in mollegangen maar worden in Uitkerke toch veel meer dan wezels waargenomen langs sloten en soms sloten overzwemmend. Een van de minder positieve gevolgen daarvan is, dat we reeds tweemaal een dode hermelijn vonden in een klem die geplaatst was voor het vangen van muskratten. Het vinden van geschikte schuil- en nestplaatsen is voor hen ook moeilijker. Opvallend is in dit verband dat ze ook meer worden waargenomen in of bij schuren van hoeven. In geval van nood kunnen ze blijkbaar ook van nestplaats wisselen. In mei 1990 werd waargenomen hoe een hermelijn haar vier jongen één voor één, ze bij het nekvel vasthoudend, over

een sloot droeg.

De hermelijn jaagt ook op grotere prooien zoals konijn en mol. De laatste jaren is als gevolg van de algemene verdroging in de Uitkerkse Polder het konijn, en daarmee het prooiaanbod enorm toegenomen. Tot voor enkele jaren kwamen ze er niet of nauwelijks voor, thans bevinden er zich al overal op de hogere weiden holen, die voor hermelijnen daarenboven zeer geschikte schuilplaatsen zijn.

Ook de mol profiteerde ongetwijfeld van de lagere waterstand. In 1991 waren er twee waarnemingen van een hermelijn met een mol als prooi.

Het wisselen van zomer- naar winterkleed gebeurt in november en begin december. De meeste waarnemingen in november betreffen hermelijnen in overgangskleed (bruin met witte vlekken), slechts één keer werd op 30-11 nog een exemplaar in zomerkleed waargenomen. Anderzijds zagen we op 29-11 ook al een dier in volledig winterkleed. De witte winteracht blijft behouden tot begin maart.

Bunzing

De bunzing is de enige soort die in de Uitkerkse Polder niet in aantal toenam, niettegenstaande dat er in 1991 wel een piek was voor de andere gebieden. Uit figuur 2 blijkt dat het aantal waarnemingen en vondsten van de bunzing in de Uitkerkse Polder maar 17 procent bedraagt van het totale aantal van alle marterachtigen, terwijl dit voor de andere gebieden 57 procent bedraagt. Het open landschap van Uitkerke is dus een duidelijk minder geschikt biotoop dan bijvoorbeeld

Vooraf mannelijke dieren komen om als verkeersslachtoffer. Hermelijn, Uitkerke 14 mei 1991.

Foto John Van Gompel

De wezel profiteert van het droger worden van de polder.

Foto Dick Klees

de ruig begroeide duingebieden. Toch moet dit enigszins gerelativeerd worden. Door zijn schuwe nachtelijke levenswijze wordt de bunzing veel minder waargenomen en is hij misschien wel talrijker dan wordt aangenomen. Dit blijkt ondermeer uit het aantal verkeersslachtoffers zoals weergegeven in figuur 4. Van het aantal doodgereden marterachtigen is 66% bunzing. De meeste verkeersslachtoffers

Een hermelijn gevangen in een voor muskusratten geplaatste klem. Uitkerke 15 januari 1991.

Foto John Van Gompel

worden gevonden op de grote wegen. Op de grote banen die de Uitkerkse Polder omgeven (de kustbaan tussen Blankenberge en Wenduine, de baan van Blankenberge naar Brugge en de baan van Wenduine naar Brugge) werden 4 wezels, 3 hermelijnen en 8 bunzingen gevonden. Op de gedeelten van de kustbaan die langs de duingebieden lopen (Blankenberge - Zeebrugge en Wenduine - De Haan) werden 2 wezels, 1 hermelijn en 14 bunzingen gevonden. De bunzing is dus hoe dan ook talrijker in de duingebieden dan in de open polder.

Nog meer dan de hermelijn heeft de bunzing het in Uitkerke wellicht moeilijk met het vinden van geschikte schuilplaatsen. Holten onder bruggen, schuren en stallen zijn maar schaars aanwezig. Voedsel is waarschijnlijk een veel geringer probleem. In het voorjaar van 1981 vonden we in een leegstaande schuur een nest van een bunzing die daar elke dag verscheidene muskusratten mee naartoe bracht. Deze laatsten zijn in de Uitkerkse Polder, met zijn netwerk van sloten en poelen, zeer talrijk. Met de verdroging van de polder kan ook het konijn, net als in de duinen, een belangrijke prooi voor de bunzing worden.

Besluit

De recente ontwikkeling en meer bepaald de verdroging van de Uitkerkse Polder, heeft een belangrijk effect gehad op de aanwezigheid van kleine marterachtigen. Voornamelijk de wezel en de hermelijn kenden hierdoor een sterke toename, voor de bunzing is de afwezigheid van voldoende geschikte schuilplaatsen wellicht een belangrijke beperkende faktor. Wegens het grote belang voor weide- en watervogels werd door de vzw Natuurreservaten in 1990 gestart met de oprichting van een weidevogelreservaat. Hiertoe zijn al 18 hectare voornamelijk laaggelegen, vochtige weidepercelen aangekocht. Door de beheerswerkgroep wordt momenteel onderhandeld met het polderbestuur teneinde het waterpeil te verhogen. Dit is voor het behoud van de weidevogelstand noodzakelijk. Enerzijds is een herstel van het vroegere vochtige biotoop minder gunstig voor de kleine marterachtigen. Zowel het aantal prooien als het aantal mogelijke schuilplaatsen nam na de verdroging toe. Dit resulteerde binnen een paar jaar in een sterke aantalstoename. Anderzijds is het afdekken van een aantal oude stortplaatsen, waarvan de grootste (8 ha) in de toekomst als natuurgebied zal worden ingericht, een gunstige faktor. In de verdere evolutie en ontwikkeling van het natuurreservaat zal het in elk geval boeiend zijn het aantalsverloop van de kleine marterachtigen te blijven volgen.

Literatuur

- King, C. (1989). The natural History of Weasels and Stoats. C. Helm London.
Sleeman, P. (1989). Stoats and Weasels, Polecats and Martens. Whitter Books Ltd London.

Dr. John Van Gompel, Koninginnelaan 40, 8370 Blankenberge. Telefoon 050-415541 (B).

Bij aanleg A1 tussen Oldenzaal en De Lutte

Faunistische maatregelen in Oost-Twente

Roel Hoeve

De aanleg van rijkswegen pleegt een grote aanslag op het landschap. Autowegen zijn handig voor de gemo-toriseerde mens, maar voor veel dierpopulaties in de directe omgeving vormen ze een bedreiging. Na de in-gebruikneming vallen er meer verkeersslachtoffers. Ook vormen autowegen voor veel diersoorten een on-neembare barrière, waardoor populaties in tweeën worden gesplitst. Met gerichte maatregelen kunnen de negatieve effecten voor de dieren enigszins worden verlicht.

Onlangs is Rijkswaterstaat in Twente gestart met de aanleg van het gedeelte van de autosnelweg A1 vanaf Oldenzaal naar De Lutte, waar de weg aan-sluit op de Duitse autosnelweg richt-ing Osnabrück. Het besluit tot aanleg en de tracé-keuze van dit gedeelte da-teren al van de jaren zeventig. Ver-wacht wordt dat deze wegverbinding de internationale vervoersfunctie ver-sterkt en voor een goede infrastruc-tuur in de regio zal zorgen.

De ligging van het wegtracé in Oost-Twente en de si-tuering van het ecoduct.

De negatieve ecologische gevolgen van deze wegaanleg zullen aanzienlijk zijn. Er ontstaat een nieuwe barrière. Leefgebieden verdwijnen voor een deel, raken verder versnipperd en het aantal verkeersslachtoffers onder de dieren zal toenemen. Kwetsbaar zijn vooral dieren met een beperkt ver-breidingsvermogen (amfibieën, in-sekten, reptielen, muizen), dieren met een groot territorium (marterachtigen) en dieren met een verdedigings-mechanisme dat niet op vluchten is gericht (egel) (Bekker, 1989). Boven-dien heeft het verkeer invloed op de kwaliteit van vogel-broedgebieden (Reijnen et al., 1990).

Treffen van voorzieningen

In februari 1989 hebben de Vereni-ging tot Behoud van Natuurmonu-menten, het Instituut voor Natuur-educatie (afdeling Losser), Natuur en Milieu Overijssel en het consulent-schap Natuur, Milieu en Faunabeheer bij het ministerie van Verkeer en Wa-

In het tracé zullen 16 dassentunnels worden aangelegd.
Foto Roel Hoeve

terstaat aangedrongen op maatregelen om het negatieve effect van de aanleg van de autosnelweg zoveel mogelijk te verminderen (SNMF Overijssel et al., 1989).

In oktober 1990 heeft de minister van Verkeer en Waterstaat toegezegd dat een aantal voorzieningen gerealiseerd zal worden voordat de opening van de weg eind 1992 plaatsvindt. Deze voorzieningen bestaan uit de aanleg van verschillende dassentunnels, een ecoduct, aangepaste duikers onder de autosnelweg, geleidende rasters, een vleermuiswinterverblijf en een gescheiden afvoer en opvang van het van de weg afkomstige water.

Het advies om onder de Postweg, nabij het geplande ecoduct, een grote onderdoorgang aan te leggen is vanwege de relatief hoge kosten niet overgenomen. Deze weg is in beheer bij de gemeente Losser. In plaats van een grote onderdoorgang komen er verschillende dassentunnels in combinatie met een laag raster.

Belangrijk gebied

Het landgoed Boerskotten, dat geheel door de autosnelweg doorsneden zal worden, maakt als onderdeel van een kerngebied deel uit van de Ecologische Hoofdstructuur, zoals aangegeven in het Natuurbeleidsplan (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1990). Het landgoed is in bezit van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Doordat de weg ter plaatse grotendeels verdiept wordt aangelegd doorsnijdt deze bovendien de brongebieden van de Snoeyinksbeek en de Theusinkbeek. Het landgoed vervult een belangrijke ecologische schakel in

de keten van landgoederen ten noorden en ten zuiden van de aan te leggen autosnelweg. Het vervult een belangrijke functie voor amfibieën (voortplantings- en wintergebied), reptielen, vogels en zoogdieren.

Bij de keuze van de noodzakelijke maatregelen heeft een aantal zoogdiersoorten een belangrijke rol gespeeld. Een zoogdiersoort die vrij algemeen voorkomt is de ree, waarvan alleen al op en in de directe omgeving van Boerskotten de voorjaarspopulatie op 75 exemplaren wordt geschat. Soms worden in de omgeving van het wegtracé edelherten en wilde zwijnen gesignaleerd. Deze zijn afkomstig uit het Bentheimer Woud. Naar verwachting zal het aantal wilde zwijnen in de toekomst toenemen omdat langs het aansluitende wegdeel in Duitsland over een grote lengte recent rasters zijn geplaatst. Hierdoor worden de dieren ondermeer in westelijke richting geleid.

De das komt in het gebied van het wegtracé incidenteel voor. De dichtstbijgelegen bewoonde dassenburcht (kraamburcht) ligt op een afstand van 3 kilometer. In het aangrenzende Duitse gebied liggen verschillende bewoonde hoofdburchten. Het aantal bewoonde burchten in het Duitse grensgebied neemt de laatste jaren toe (Isselhorst, pers. med.). Dit jaar zijn in de directe omgeving van de nieuwe autosnelweg 2 dode dassen aangetroffen (verkeersslachtoffers). Verwacht wordt dat de populatie de komende periode zal toenemen mits er maatregelen worden getroffen om het aantal verkeersslachtoffers sterk te beperken.

In het nabijgelegen Bentheimer Woud komt de boomarter permanent voor. In het Twentse grensgebied zijn incidentele meldingen over de aanwezigheid van deze soort bekend. Vrij recent is het voorkomen van de waterspitsmuis langs een drietal beken in deze regio vastgesteld (Bremer et al, 1990).

Dassentunnels en rasters

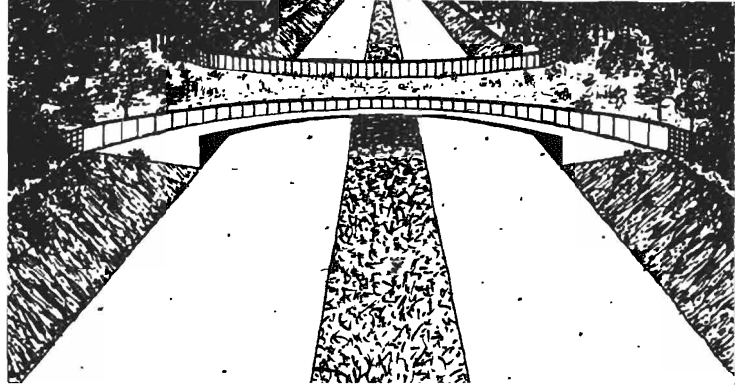
In het 6 kilometer lange weggedeelte tussen Oldenzaal en de Lutte is de aanleg van 16 dassentunnels met een diameter van 40 centimeter voorzien. Gekozen is voor een groot aantal tunnels om het negatieve effect van de wegaanleg op de omvang van huidige

en toekomstige territoria van ondermeer marterachtigen te verkleinen. Buiten bospercelen sluiten de tunnels veelal aan op langgerekte houtsingels. Op enkele plaatsen komen brede vlonders over de berm sloten die in combinatie met rasters voor een goede geleiding naar en vanaf de tunnels zullen zorgen.

Verschillende rastertypen worden toegepast. Ter hoogte van het landgoed Boerskotten, nabij het geplande ecoduct, komt aan weerszijden van de weg een 1,75 meter hoog raster waarvan het onderste gedeelte bestaat uit fijnmazig materiaal (voor das en amfibieën), dat 30 centimeter wordt ingegraven. Buiten het bosgebied komt langs de weg over een grote lengte een dassenkerend raster. Dit rastertype wordt deels ingegraven en heeft een hoogte van 1 meter boven het maaiveld.

Ecoduct

Ter hoogte van het Landgoed Boerskotten wordt de A1 verdiept aangelegd. Dit betekent dat op deze plaats een ongelijkvloerse, maar toch een vrijwel op maaiveldhoogte liggende passage boven de weg aangelegd kan worden. De constructie van deze voorziening is afgeleid van een type waarmee in Mulhouse (Frankrijk) positieve ervaringen zijn opgedaan. De daar aangelegde ecoducten worden intensief gebruikt door ree, wild zwijn en kleinere diersoorten. Het betreft een model waarvan de uiteinden breder zijn dan het middengedeelte. De geplande afmetingen van het ecoduct op Boerskotten zijn 30 meter voor de uiteinden en 20 meter voor het middengedeelte. De lengte van het ecoduct bedraagt 60 meter. Op de randen van het ecoduct komen twee meter hoge houten schermen. Hiervoor zal onbehandeld inlands hout worden gebruikt. Deze schermen sluiten aan op aarden wallen langs de weg om te voorkomen dat dieren op het ecoduct

Schematische tekening van het ecoduct over de A1 (parabooltype).

worden verstoord door geluid en licht. Deze afschermingen hebben tevens een geleidende functie. Op het ecoduct komt een humeuze keileemlaag van ongeveer 60 cm dik, die gedeeltelijk met struiken wordt ingeplant.

Vleermuiswinterverblijf

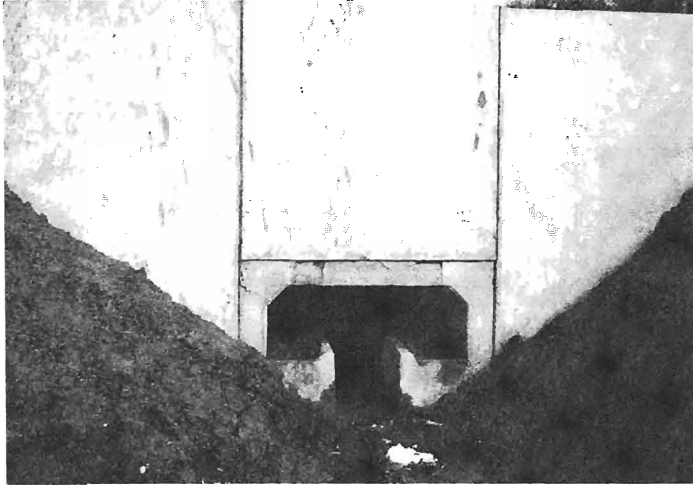
In één van de aarden wallen langs de weg komt een winterverblijf met verschillende compartimenten. Het verblijf wordt gedeeltelijk onder het maaiveld aangelegd. Hierdoor ontstaat een vorstvrij verblijf met een hoge luchtvochtigheid, temeer daar vóór het verblijf een poel wordt aangelegd waarvan het overtollige water deels in het winterverblijf terecht kan komen. De wallen zullen met struiken worden ingeplant. Dit verhoogt de kans op een goede geleiding naar de verblijfplaats. Doordat de poel in de zomer aantrekkelijk zal zijn voor foeragerende vleermuizen zal de verblijfplaats snel worden ontdekt. De nabije omgeving van deze verblijfplaats is als zomerbiotoop geschikt voor potentiële overwinteringssoorten als grootoorvleermuis, watervleermuis, franjestaart en baardvleermuis.

Aangepaste duikers

Ter hoogte van het Landgoed Boerskotten kruist de weg twee beken: de Snoeyinksbeek en de Theusinkbeek. Aangezien ter plaatse de weg verdiept komt te liggen is aanvankelijk gedacht de beken door middel van een sifonconstructie onder de weg door te geleiden. Ecologisch gezien is een dergelijke constructie een slechte oplossing aangezien migratie in en langs de beken en een natuurlijke doorstro-

Hier komt het ecoduct te liggen. foto Roel Hoeve

Schema van een duiker met droge oevers voor de passage door dieren.

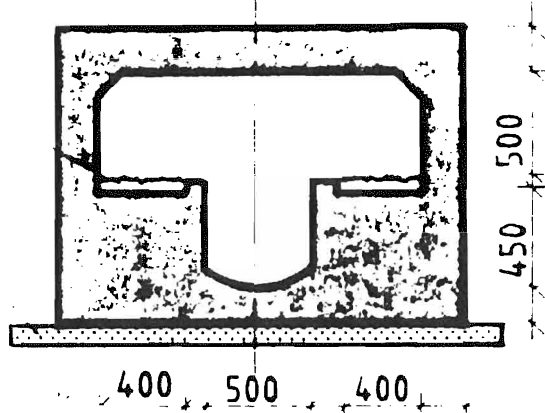
De duiker met droge oevers is al klaar.

Foto Roel Hoeve

ming van het beekwater dan niet meer mogelijk is. Uiteindelijk is een oplossing bedacht waarbij een gedeelte van de beek bovenstrooms van de weg werd verdiept, zodat van gewone duikers gebruik kon worden gemaakt. Deze duikers zijn voorzien van 'droge oevers'. Het betreft prefab-duikers met een zodanige vorm dat zowel het natte als het droge gedeelte van de beek zo min mogelijk wordt onderbroken. In de duikersegmenten bevinden zich twee horizontale gedeeltes (loopruimtes) die aansluiten op de beekoevers. De breedte en hoogte van deze loopruimtes bedraagt 0.50 meter. Deze worden nu al, circa 1 jaar voor ingebruikname van de weg, door marterachtigen gebruikt (mond. med. Hegeman). Uit financiële overweging bleek een grote overhuiving van de beken niet mogelijk. Uit het buitenland is bekend dat ruime onderdoorgangen ook door grote diersoorten (ree, wild zwijn) worden benut.

Overige voorzieningen en maatregelen

Onder de reeds gedeeltelijk verlegde Postweg zijn een viertal dassentunnels aangelegd en zijn wildspiegels geplaatst. Langs deze weg komt bovendien een laag raster. Doordat geen grote onderdoorgang onder deze weg wordt aangelegd zullen grote zoogdieren de weg moeten oversteken. Verwacht wordt dat na ingebruikstelling van de A1 de verkeersintensiteit op de Postweg zal afnemen. Deze weg zal dan in hoofdzaak nog door aanwonenden worden gebruikt (med. gemeente Losser). Ter hoogte van het

ecoduct zal de gemeente snelheidsbeperkende maatregelen treffen. Het meest effectief is het als het doorgaande karakter van de Postweg zou worden opgeheven.

Om te voorkomen dat het wegwater direct in contact komt met het water van de beken in de omgeving zijn isolerende maatregelen voorzien, zodat de beken niet vervuilen. Bekend is dat met het wegwater verontreinigende stoffen (pac's, pcb's, rubber) meekomen. Het wegwater zal via een rioleering en geïsoleerde bermsloten worden afgevoerd naar een circa drie hectare groot opvangbekken. Tevens zal een voorziening worden getroffen om in geval van calamiteiten snel doeltreffende maatregelen te kunnen nemen om het verontreinigde water te bergen. Deze voorziening bestaat uit een duiker die snel afgesloten kan worden.

Tot slot

De hierboven vermelde uit te voeren voorzieningen hebben betrekking op zogenoemde 'mitigerende maatregelen' (maatregelen binnen het weggebied). In het Structuurschema Verkeer en Vervoer (1990) wordt aangegeven dat bij aanleg van wegen ook buiten het weggebied maatregelen nodig zijn. Deze maatregelen zijn bedoeld om de effectiviteit van de maatregelen binnen het weggebied te verhogen. Hiertoe kunnen ook faunavoorzieningen aan bestaande wegen worden gerekend, die binnen de invloedssfeer van de nieuwe weg liggen. Behalve het aanbrengen van tunnels, rasters en dergelijke hoort hiertoe ook het afsluiten van wegen voor doorgaand verkeer. Ook het verwerven van gronden om deze in te richten als geleidingszones van en naar de voorzieningen is in veel gevallen noodzakelijk. Helaas krijgt de uitvoering van deze laatst genoemde maatregelen

Maatregelen kunnen de negatieve effecten van we-
genaanleg verminderen. Steenmarters maken al ge-
bruik van de duiker onder de A1. *Foto Roel Hoeve*

nog te weinig aandacht.

De indruk bestaat dat de maatregelen die voor dit weggedeelte zullen worden getroffen het negatieve effect van de wegaanleg sterk zullen verminderen. Van belang is dat na openstelling van de weg het gebruik van de voorzieningen wordt gevolgd zodat waar mogelijk aanpassingen kunnen worden aangebracht en ervaring kan worden opgedaan voor de aanleg van voorzieningen bij andere wegen. 🐾

Literatuur

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1990. Regeringsbeslissing Natuurbeleidsplan Vergaderjaar 1989- 1990, 21 149, nrs. 2-3.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Ministerie VROM, 1990. Tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer, 's-Gravenhage.

Bekker, G.J. (1989). Faunavoorzieningen bij wegen. *Wegen* :8-13.

Bremer, P., M.A. Heinen, A.J. Dijkstra & J. Brouwer, 1990. Flora en fauna van de Oldenzaalse stuwwal. Provincie Overijssel. Zwolle.

Reijnen R., R. Foppen & G. Veenbaas. 1990. Autoverkeer verstoort broedvogels. *Natuur en Milieu* okt. 1990:13-16.

Stichting Natuur en Milieu Federatie Overijssel, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (afd. Losser), Consulentschap Natuur-, Milieu- en Faunabeheer. 1989. *Overstekend Wild! Essentiële faunavoorzieningen in en rond de snelweg A1 Hengelo-Duitsland*. Zwolle.

B. Hoeve, p/a consulentschap
Natuur, Bos, Landschap & Fauna,
postbus 10051, 8000 GB
Zwolle.

Exoot, moet dood?

De vreemdelingenhaat van de natuurbeschermers

Henrik de Nie

Diersoorten die van nature niet in de lage landen thuishoren, maar door toedoen van de mens in onze natuur zijn beland, noemen we exoten. Vaak wordt erg negatief over exoten gedacht: ze zouden inheemse soorten verdringen en een ware plaag vormen. In Nederland wordt zelfs van overheidswege voorgesteld damhert en moeflon weer uit te roeien, alleen omdat het exoten zijn. De meeste gedachten omtrent exoten berusten op vooroordelen. Eigenlijk zijn exoten in de natuur niets vreemds. Ze zijn het gevolg van de kosmopolitische leefwijze van de mens en misschien moeten we ze als zodanig gewoon accepteren.

Sommige exoten, zoals het damhert, zijn er al zo lang, dat men ze onderhand als inheems moet accepteren.

Foto Daniël Stremler

Een betoog over exoten heeft bijna altijd dezelfde teneur. Eerst stelt men dat exoten eigenlijk ongewenst zijn. Er zijn huiveringwekkende voorbeelden van hoe het mis kan gaan. Vaak genoemde voorbeelden van blunders zijn de mangoeste op Jamaica, het konijn in Australië en de nijlbaars in het Victoriameer. Dat zijn ecologische rampen als het gaat om hun effect op inheemse fauna (en flora). Vervolgens wordt erop gewezen dat men nu wijzer is en dat er internationale verdragen zijn gesloten over exoten. Daarbij is afgesproken dat er geen exoten meer worden uitgezet, ter bescherming van onze inheemse flora en fauna. Men hoopt dat iedereen zich braaf aan deze regels zal houden. Na deze algemeenheden worden meestal geen konkrete verbeteringen genoemd, men gaat er van uit dat zo'n algemeen uitzetverbod wel zal werken. Maar dan is het verhaal nog niet uit. Dan volgt een groot aantal nuances:

- Sommige exoten zijn er wel maar dat duurt maar even (poolvosjes, fretten, woestijnratten) want ze zijn kansloos in het wild.
- De kans dat een dier inburgert is eigenlijk maar heel klein want kijk maar naar de kans van slagen van allerlei bewuste (her-)introductions in het verleden. Zo is er de wezel, in 1931 op Terschelling geïntroduceerd, die spoedig uitstierf.
- Er zijn exoten die hier al heel lang zijn (damhert). Laat men daar nu maar over ophouden en deze soorten accepteren als inheems.
- Er zijn ook grappige en lieve uitheemse dieren (Siberische grond-eekhoorn, de Bennett's wallaby's in Groot-Brittannië), men wil geen gedonder met de Dierenbescherming dus die worden ook geaccepteerd.
- Er zijn ook nuttige exoten voor het beheer (schapen, geiten) of de biologische bestrijding (hermelijn op Terschelling).
- Sommige dieren zijn geen exoot, want zij kwamen hier hoogstwaarschijnlijk in prehistorische tijden voor (paard, wisent, lynx).

Incident?

De natuurbeschermer die zich waagt aan een verhaal over exoten, probeert de suggestie in stand te houden dat uitheemse dieren een incident zijn en dat een ongeschonden inheemse fauna de regel is. Maar hoe realistisch is dit? In Europa leven ongeveer 160 landzoogdieren. Daarnaast is er een lijst van 31 soorten die in minstens één Europees land feitelijk een 'exoot' zijn (tabel 1). Neem ons eigen land. Binnen de Nederlandse landsgrenzen leven 62 zoogdiersoorten. In de 20ste eeuw kwamen er zes exoten uit een ander werelddeel bij, waarvan er twee zelf kwamen aanlopen (muskusrat en wasbeer) en één 'exoot' (de grijze zeehond) zelf kwam aanzwemmen. Als de 'exoten' uit het verleden, zoals damhert, moeflon, zwarte rat, bruine rat en huismuis worden meegeteld, dan is meer dan 14% van de zoogdierfauna 'uitheems'. Exoten zijn dus meer dan een incidenteel verschijnsel.

Exoten rampzalig?

De onderbouwing van de vreemdelingenhaat van de natuurbeschermers lijkt heel principieel. Hun exoten-

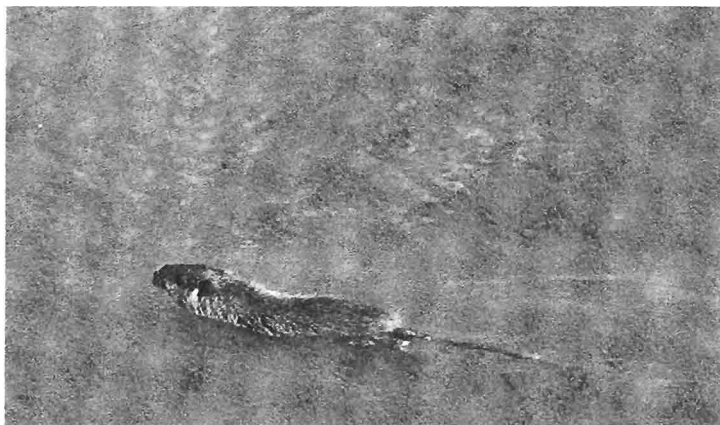
Exoten kunnen nuttig zijn voor het natuurbeheer. Schapen als begrazers. *Foto Pieter Elbers*

vrees stoelt op ecologische theorieën die uitgaan van statische levensgemeenschappen van planten en dieren. Deze gemeenschappen zouden na een lang evolutieproces op subtiële wijze op elkaar zijn ingespeeld, net zoals een orkest dat zich toelegt op het spelen van barokmuziek op originele instrumenten. Een exoot is dan zoiets als een malloot met een saxofoon die plotseling komt binnenlopen bij een concert, en doodleuk gaat meespelen.

Tegenwoordig zijn er steeds meer argumenten voor een dynamisch beeld van levensgemeenschappen. Het zijn eerder streekmuziekscholen waar men in- en uitloopt, dan beroepsorkesten. In dit beeld zijn invasies van 'gebiedsvreemde' dieren regel. Evenwichten tussen soorten stellen zich steeds opnieuw in (Hengeveld, 1989). Veranderingen door onderlinge concurrentie en door predatie vinden voortdurend plaats binnen levensgemeenschappen. Daarom ook zijn de effecten van predatie en concurrentie moeilijk te voorspellen. De grote jaar-op-jaar veranderingen in veldmuizenpopulaties zijn niet ge-

Er worden nog altijd pogingen ondernomen om exoten als muskusrat of beverrat (foto) uit te roeien.

Foto Daniël Stemler

makkelijk uit predatie en concurrentie te verklaren. Ze hangen af van de voedselsituatie en wellicht ook van cyclische, fysiologische veranderingen in het dier. Als er met veel moeite duidelijke conclusies zijn over het effect van bijvoorbeeld predatie, kunnen deze zelden worden gegeneraliseerd. Dit type onderzoek stelt de ecooloog steeds voor nieuwe verrassingen; goede voorspellingen doen is uiterst lastig (Begon et al., 1986).

Het is helemaal niet zeker of een zich vestigende uitheemse soort een desastreuze invloed heeft op een inheemse levensgemeenschap. Feitelijk is er alleen een kans dat een exoot rampzalig is. De kans dat er niets ern-

stigs gebeurt is groter. Dit kan inhouden dat de exoot gewoon wordt opgenomen in het ecosysteem, of dat de exoot verdwijnt.

Groot dorp

De exotenvrees van de natuurbeschermers kan men zien als een vorm van rassenhaat. Of milder uitgedrukt, een verlangen naar een wereld zonder nivellering. Kosmopolitisch voorkomende exoten zoals de zwarte rat zijn net zo erg als Engels praten, popmuziek, Cola en tomatenketchup (Ellis, 1988). Het door Ellis gebruikte beeld is interessant, want het verwijst naar de oorzaak van exotenverspreiding, letterlijk en figuurlijk. De wereld wordt steeds meer een *Groot Dorp*. De handel in het algemeen, en ook die in

Tabel 1. Lijst van uitheemse zoogdieren in Europa en aantal Europese landen waar deze dieren zijn ingeburgerd (naar Lever, 1985).

naam	aantal Europese landen waar ingeburgerd	naam	aantal Europese landen waar ingeburgerd
Bennett wallaby	1	hermelijn	1
berberaap/magot	1	Amerikaanse nerts/mink	7
konijn	4	Egyptische mangoeste	2
katoenstaartkonijn	2	wilde kat	1
Canadese bever	2	paard/konik	4
beverrat	7	wild zwijn	2
relmuis	1	muntiak	1
huismuis	1	Chinees waterhert	2
bruine rat	10	damhert	18
zwarte rat	1	sika hert	7
grijze eekhoorn	1	axis-hert	1
Siberische grondeekhoorn	4	rendier	2
muskusrat	19	geit	4
wasbeerhond	10	rund/oeros	2
wasbeer	3	schaap/moeflon/soay	17

Tabel 2. Zoogdiersoorten die een kans maken op inburgeren ergens in Europa (de Nie, 1991).

Soort	Bijzonderheden
woestijnrat of gerbil	In 1973 op Wight (UK)
Himalaya stekelvarken	6 gevallen, 10 stuks in 15 jaar (UK)
goudhamster	In Duitsland?
soeslik uit Turkistan	Translocatie in Rusland
poolvos (blauwe vos)	In Finland, beneden poolcirkel
zilvervos	mogelijk hybridisatie
fret	Populatie op Texel

De moeflon is in het verleden bewust uitgezet ten behoeve van de jacht. *Foto Daniël Stremmer*

levende planten en dieren neemt alleen maar toe. Ook de reislust van mensen is onbedwingbaar, evenals hun neiging tot voortplanten. Dit houdt in dat de ontwikkeling naar biotopen die door de mens gecreëerd zijn, alleen maar verder gaat. Dus nog meer dezelfde huizen, woonwijken, stads parken, fabriekshallen, stuwmereen en productiebossen. Hierin liggen ook kansen voor planten en dieren. Bruine rat en huismuis grepen hun kansen al lang geleden en zijn in de stad gaan leven. Een aantal inheemse dieren, zoals de vos en de steenmarter, passen zich ook steeds meer aan het leven in de stad aan. De vraag is "wie volgt"? De kans is groot dat ook exoten 'hun' kans grijpen. Er zijn hier al Siberische eekhoorns, twee soorten parkieten en roodwangschilpadden. Men moet de mogelijkheid onder ogen durven zien dat ook de wasbeer zich net als in de Verenigde Staten in verstedelijkte gebieden vestigt. Het onderwatermilieu in Nederland is voor een groot deel bevolkt door vissen en vooral ongewervelden die hier van oorsprong niet thuis horen (De Nie, 1991).

Praktisch benaderen

Het begint bijna een pleidooi te worden voor het laten inburgeren van exoten. Toch is dit niet mijn bedoeling. Wat ik probeer aan te tonen is een zekere schijnheiligheid. Enerzijds een principiële standpunt en mooie woorden over het behoud van de inheemse flora en fauna, anderzijds zwakke pogingen om echt iets te doen. Om de dijken te beschermen worden steeds meer kostbare rattenvangers losgelaten op de muskusrat en de beverrat. De wasbeer en de wasbeerhond worden in de Jachtwet min of meer vogelvrij verklaard, terwijl het nog maar de vraag is of deze dieren ecologisch gezien werkelijk zo riskant

zijn. Er wordt iets gemompeld over maatregelen tegen de grijze eekhoorn en de brulkikker. Of er goed wordt nagedacht over feitelijke risico's en werkelijk effectieve maatregelen blijft voor mij de vraag.

Voorspellingen doen over het gedrag van exoten is uiterst lastig. Het kan onverwacht lang kan duren voor een dier is ingeburgerd. De mangoe-ste op Jamaica was weliswaar binnen vijf jaar een probleem, de nijlbaars zwom zeker al 15 jaar in het Victoria-meer voordat er een ecologisch probleem ontstond. In 1963 vond Günther Niethammer in zijn boek over exoten in Europa de Siberische grondeekhoorn en de halsbandparkiet geen bespreking waard. Deze dieren werden terloops genoemd als soorten die zichzelf waarschijnlijk nooit buiten gevangenschap in stand zouden kunnen houden (Niethammer, 1963).

Daarom is er reden om voorzichtig te zijn met het in gevangenschap houden van dieren als woestijn- en kangoeroeratten, stekelvarkens, goudhamsters, soesliks, poolvossen, zilvervossen en fretten. Het feit dat ze nu vaak doodgaan nadat ze zijn ontsnapt, wil niet zeggen dat deze soorten zich nooit tot hinderlijke exoot kunnen ontwikkelen. Soorten als de grijze eekhoorn en het katoenstaartkonijn moeten beslist als zeer riskant beschouwd worden. Niet vanuit een principiële exotenhaat, maar omdat bekend is dat door deze soorten heel concreet onze gezondheid, fauna en flora bedreigd kunnen worden. Er zijn zelfs argumenten om de muskusrat ook in natuurgebieden te bestrijden als men hecht aan de instandhouding van een cultureel bepaald landschapstype (bijvoorbeeld petgaten) met hoge natuurwetenschappelijke waarden (Akkermann, 1975). Verder zijn de Si-

Met het in gevangenschap houden van soorten als de poolvos moet men voorzichtig zijn.

Foto Daniël Stremmer

iberische grondeekhoorns mogelijk een risico voor dicht bij de grond broedende zangvogels zoals de fluiter, zo blijkt uit Belgisch onderzoek (Zwaenepoel, 1989). Als de oorspronkelijke zangvogelpopulatie een hoge belevingswaarde heeft, dan moet men voorzichtig zijn met deze grondeekhoorns. Ook hier weer: geen principiële exotenhaat, maar een zo nuchter mogelijke afweging tussen wat er is (fluiters, fitissen, tjiftjaffen) en wat er mogelijk kan komen (grondeekhoorns, minder zangvogels).

Risico-analyse uitvoeren

Als er nieuwe exoten bijkomen, bijvoorbeeld door 'modes' in het houden van dieren in particuliere huishoudens of in de landbouw, dan is het verstandig om een soort *Introductie Effect Rapportage* te maken. Geplande uitzettingen in het kader van jacht en visserij moeten hier *zeker* aan onderworpen worden. De onzekerheden over het effect op flora en fauna kunnen worden verkleind met een grondige studie van de exoot. Hiervoor kunnen genoeg wiskundige modellen en geavanceerd rekentuig worden ingezet, zodat uitspraken mogelijk zijn in de trant van: x% kans dat deze exoot binnen y jaren een plaag van het formaat Z aanneemt, ofwel zich aanpast in een nieuwe biotoop tot groot genoeg van de mens en zonder schade aan de aanwezige inheemse flora en fauna. Dit vergt per geval onderzoek en openbare discussie, uitmondend in beleid en beheer.

Als het gaat om dijkverzwaring of een miljardenverslindend Deltaplan of kernenergie dan heeft niemand moeite met deze benadering. Waar ik dus voor pleit is: 'namen noemen' en een plan opstellen. Geen principiële uitspraken in de trant van 'geen exoten hier'. Overal zijn potentiële exoten in onze omgeving (in gevangenschap), of ze komen er aan vanuit het buitenland. Soortbehoud is allereerst strijd voor behoud van oorspronkelijke habitats en geen heksenjacht op reeds aanwezige exoten. Wel is er een alert, wetenschappelijk gefundeerd en moreel verantwoord handelen noodzakelijk dat preventief is, dus reageert op toekomstige ontwikkelingen. De kennis van de zoogdierfauna en het peil van het Nederlandse ecologisch onderzoek zijn van voldoende niveau om per geval voor de korte termijn een redelijke risico-analyse te maken. Alleen daarmee kunnen we voorkomen dat katoenstaartkonijnen, grijze eekhoorns, fretten, grondeekhoorns en mogelijk ook goudhamsters, soesliks, woestijnratten, stekelvarkens, Amerikaanse nertsen en vossen die als pelsdier gehouden worden, onze fauna bedreigen.

Literatuur:

- Akkermann, R., 1975. Untersuchungen zur Ökologie und Populationsdynamik des Bisams *Ondatra zibethicus* an einem nordwestdeutschen Verlandungssee. Z. Angew. Zool. 62: 39-81, 173-218, 281-338
- Begon, M., J.L. Harper & C.R. Townsend, 1986. Ecology. Individuals, populations and communities. Blackwell, Oxford.
- Ellis, W.N., 1988. Biogeografie. KNNV Hoogwoud, WM 190.
- Hengeveld, R., 1989. Dynamics of biological invasions. Chapman & Hall, London.
- Lever, C., 1985. Naturalized mammals of the world. Longman Group, Harlow UK.
- Nie, H.W. de, 1991. Exoten en faunavervalsing. Rapport Stichting Natuur & Milieu/NLB 91/5.
- Niethammer, G., 1963. Die Einbürgerung von Säugetieren und Vögeln in Europa. Paul Parey, Hamburg.
- Zwaenepoel, J., 1989. De Koreaanse eekhoorn in het Zoniënbos. De Boskrant 19(2):2-12.

Dr. H. de Nie, Gravinnestraat 8,
6707 EX Wageningen.

Boommarters in Nederland in 1991

Gerard Müskens, IBN, telefoon 085-452991

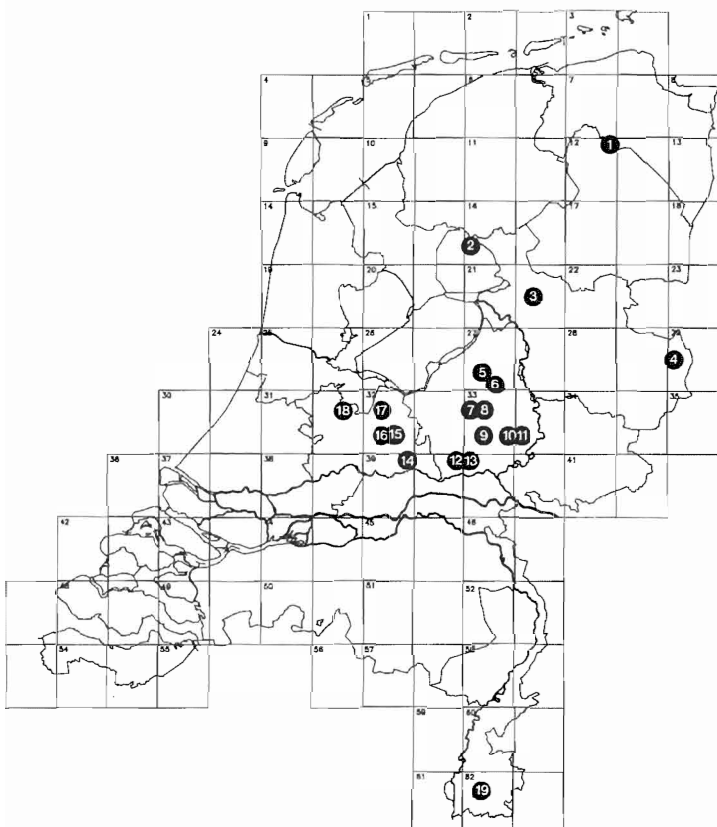
In de nieuwe Atlas van de Nederlandse zoogdieren is aangegeven hoe de verspreiding van de boommarter er de laatste anderhalve eeuw heeft uitgezien. Het blijkt dat de boommarter hier altijd schaars is geweest, ofschoon in veel streken van Nederland wel eens een boommarter is waargenomen (Müskens & Broekhuizen, 1992).

Vanaf 1981 heeft het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN-DLO), sinds september 1991 voortgezet als Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), zoveel mogelijk dood gevonden boommarters *Martes martes* onderzocht. Op grond van de verzamelde gegevens kan worden geschat waar in Nederland de boommarter zich nog voortplant en waar waarschijnlijk alleen zwervers voorkomen. Van de vroeger gevonden en gedode dieren zijn het geslacht, de leeftijd en de staat van voortplanting meestal niet bekend. Doordat er per jaar

slechts 10 tot 20 dieren voor onderzoek beschikbaar zijn, kan het jaren duren voordat er op deze manier met betrekking tot een gebied zekerheid is over de status van de soort aldaar. Omdat die status in de loop der jaren kan veranderen, is elke vondst belangrijk om zicht te krijgen op de richting waarin de boommarterstand zich ontwikkelt. In dit overzicht worden de vondsten uit 1991 samengevat en besproken.

De vondsten

In 1991 werden 22 boommarters onderzocht waarvan 21 door het RIN/IBN-DLO en één door het Instituut voor Taxonomische Zoölogie in Amsterdam. Hiervan vonden 20 dieren de dood door het verkeer, één dier werd doodgebeten en van één dier bleef de doodsoorzaak onbekend. Beide laatsten waren jonge mannetjes uit respectievelijk juni en juli. De geslachtsverdeling was opmerkelijk; 19 van de 22 dieren waren mannetjes: zes adulten, zeven subadulten en zes juvenielen. Bij de vrouwtjes was deze verdeling één adult, één subadult en één juveniel dier. De helft van de verkeersslachtoffers werd in de maanden juni en juli gevonden: de rans- of paartijd van de marters. Vooral de mannelijke dieren zijn dan onrustig, waardoor ze minder op het verkeer letten, terwijl ze vaak een groter deel van het etmaal actief zijn en grotere afstanden afleggen dan in de rest van het jaar. Verder werden er drie dieren in maart gevonden, twee in september en in de maanden januari, mei, augustus, oktober en

december elk één. Het waren allen jonge of subadulte dieren en op één na allemaal mannetjes. Ook bij deze groep lopen de mannelijke dieren blijkbaar meer risico dan de vrouwelijke, vooropgesteld dat de werkelijke geslachtsverhouding 1:1 is.

Wanneer we de 22 vondsten vergelijken met de verspreidingskaart voor de periode 1970-1988, zoals die in de Atlas van de Nederlandse zoogdieren staat, dan is er slechts weinig verschil. De vondsten van 1991 vormen alleen een aanvulling op hetgeen al bekend was of bevestigen wat we al vermoedden.

Noordelijke provincies

Uit de drie noordelijke provincies kwam slechts één verkeersslachtoffer. Het dier werd bij Paterswolde gevonden op enkele honderden meters van de provinciale grens met Groningen (figuur 1, locatie 1). Deze locatie ligt in de uiterste noordoostpunt van het Drents-Friese Woudengebied en de Drentse bosgebieden, waar in het laatste decennium verscheidene waarnemingen en vondsten van boommarters zijn gedaan. Hoewel het steeds waarschijnlijker wordt dat er zich hier boommarters voortplanten, ontbreekt daarvoor nog steeds het bewijs en blijft in principe de mogelijkheid open dat in de noordelijke provincies alleen zwervers voorkomen.

Kop van Overijssel en Noordoostpolder

Begin maart 1991 werd bij Lichtmis een subadult mannetje gevonden (figuur 1, locatie 3). Dit is de derde boomarter in het gebied tussen Zwolle en Meppel sinds 1985, hoewel men deze dieren in dit open gebied niet direct zou verwachten. Ook in het verleden zijn in de Kop van Overijssel diverse malen met zekerheid boommarters vastgesteld, zoals het dier dat in 1943 op de zolder van het veerhuis van Genemuiden huisde (Muskens & Broekhuizen, 1986). Of hier een populatie aanwezig is die zich voortplant of dat het hier alleen zwervers betreft, blijft voorlopig een vraag, evenals waar zulke zwervers dan vandaan zouden komen.

Begin december werd op de snelweg A50 bij het Kuinderbos een boomarter gevonden (figuur 1, locatie 2). Dit is de eerste boomarter-vondst uit de Noordoostpolder. Ervan

uitgaande dat dit een zwervend dier betrof, is het ook hier de vraag waar dit mannetje vandaan kwam. Het is mogelijk dat hij uit of via de Kop van Overijssel kwam, maar het is niet uitgesloten dat hij uit Zuidoost-Friesland afkomstig was.

Twente

Van de bosgebieden van Noordoost Twente is van oudsher bekend, dat de boomarter er voorkomt. Het landgoed Singraven werd in dit verband verscheidene malen genoemd. Aan de noordoostflank van dit landgoed werd begin juli 1991 een jong boomarter-mannetje doodgereden (figuur 1, locatie 4). Deze vondst toont aan dat de soort zich hier nog steeds voortplant. Begin juli maken de jonge boommarters namelijk hun eerste tochten door het leefgebied van hun moeder, al of niet onder haar begeleiding. Omdat dit dier juist het melkgebit wisselde, moet het 3 tot 3,5 maand oud zijn geweest (Habermehl, 1985). In augustus werd op enkele honderden meters afstand een boomarter in een schuur gevangen (en weer vrijgelaten). Het is niet onwaarschijnlijk dat dit een familielid is geweest van het overreden jong.

Veluwe

Alleen al van de Veluwe waren twaalf dood gevonden boommarters afkomstig, waaronder vier van de zes geslachtsrijpe mannetjes (figuur 1, locatie 12, 13 en tweemaal locatie 8) en een vrouwtje dat zeker al eens jongen had geworpen (figuur 1, locatie 10). Dat hier sprake is van een zich voortplantende, gevestigde populatie, blijkt wel uit het feit dat er naast drie wat jongere subadulte mannetjes (figuur 1, locatie 5, 7 en 12) en een volgroeid vrouwtje dat nog nooit jongen had geworpen (figuur 1, locatie 9), ook drie niet of maar nauwelijks volgroeide jongen werden aangetroffen (figuur 1, locatie 6, 7 en 11).

Utrechtse Heuvelrug, het Gooi en omstreken

Uit dit gebied werden in 1991 vijf vondsten gemeld: een van het zuidelijk deel van de Utrechtse Heuvelrug bij Leersum (figuur 1, locatie 14), drie van de noordkant en één uit de omgeving van het Gooi. Uit de omgeving van Leersum worden al sinds 1986

meldingen ontvangen van sporen van boommarters, zoals keutels en vraatresten, terwijl er ook opgaven zijn van directe waarnemingen van dieren. Het geslachtsrijpe mannetje dat in juli werd gevonden, is echter het eerste dat kon worden onderzocht.

De drie vondsten van het noordelijke deel van de Heuvelrug betroffen jonge dieren: een nog niet zo oud, maar toch wel geslachtsrijp mannetje ten zuiden van de Leusderheide (figuur 1, locatie 15), een nog niet volgroeid mannetje bij Huis ter Heide (figuur 1, locatie 16) en een nog niet volgroeid vrouwtje dat in het bos achter paleis Soestdijk werd doodgebeten (figuur 1, locatie 17). Deze laatste twee vondsten wijzen erop dat zich ook aan de noordrand van de Utrechtse Heuvelrug boommarters voortplanten. Het dier uit Soestdijk werd gemeld bij het Instituut voor Taxonomische Zoölogie, waar het ook in de collectie is opgenomen.

Opmerkelijk is de vondst van een doodgereden subadult mannetje in het Loosdrechtse Plassengebied (figuur 1, locatie 18). Op deze plaats zou men eerder een otter verwachten. De vindplaats is echter hemelsbreed slechts 6 kilometer verwijderd van het landgoed Einde Gooi, vanwaar de laatste jaren enkele waarnemingen van marterprenten zijn gemeld (Broekhuizen e.a., 1990).

Als het relatief grote aantal vondsten van boommarters in 1991 op en nabij de Utrechtse Heuvelrug en Het Gooi en omgeving indicatief is voor het aantal daar aanwezige dieren dan zou de boommarterstand er de laatste jaren zijn toegenomen.

Zuid-Limburg

Begin september 1991 werd een jong mannetje aangereden op de Cauberg bij Valkenburg (figuur 1, locatie 19). Gezien de tijd van het jaar is het niet uit te sluiten dat het een dier betrof, dat zich al niet meer in het leefgebied van zijn moeder bevond en aan het zwerven was. In de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren wordt voor Limburg vermeld dat er verspreide en incidentele waarnemingen bekend zijn, waarvan het niet duidelijk is of het hier om zwervende dieren ging of permanente bewoners. Ook de recente vondst geeft geen antwoord op de vraag of er in Limburg sprake is van

een populatie die zich voortplant.

Oplettendheid gewenst

Ofschoon niet bekend is hoeveel boommarters er in 1991 de dood hebben gevonden door het verkeer, is het niet waarschijnlijk dat dat een veelvoud was van het aantal dat voor onderzoek beschikbaar kwam. Als we dit aantal vergelijken met dat van de door ons onderzochte steenmarters (128), dan blijkt wel dat de boommarter in ons land nog steeds een zeldzaam roofdier is, waarvan we blij mogen zijn dat hij in enkele streken nog steeds, of mogelijk weer, voorkomt. Bijna de helft van de in 1991 dood gevonden boommarters werd gemeld door mensen die al eens eerder een marter hadden gevonden en van het onderzoek op de hoogte waren, de andere helft kwam binnen via preparateurs die eveneens op de hoogte waren van het onderzoek. Doordat slechts een kleine groep mensen voor het spaarzame onderzoeksmateriaal zorgt, zullen negatieve veranderingen in de verspreiding en dichtheid van deze moeilijk te observeren soort zich met een zekere vertraging manifesteren. Daarmee bestaat de kans dat deze achteruitgang te laat wordt gesignaleerd om nog adequate maatregelen te nemen, zoals dat bij het uitsterven van de otter het geval was. Het is dus van groot belang dat vondsten en waarnemingen van boommarters centraal worden verzameld en, voor zover mogelijk, worden gecontroleerd om verwisseling met de steenmarter uit te sluiten.

Literatuur

- Broekhuizen, S., M.P. Melchers & G.J.D.M. Müskens, 1990. Boommarters *Martes martes* in het westen van Nederland: een nieuwe ontwikkeling of steeds over het hoofd gezien? Lutra 33: 23-29.
- Habermehl, K.H., 1985. Alterbestimmung bei Wild- und Pelztieren. Parey, Hamburg.
- Müskens, G.J.D.M. & S. Broekhuizen, 1986. De verspreiding van de boommarter *Martes martes* in Nederland. Lutra 29: 81-98.
- Müskens, G.J.D.M. & S. Broekhuizen, 1992. De boommarter, *Martes martes*: In: Broekhuizen, S., B. Hoekstra, V. van Laar, J.B.M. Thissen & C. Smeenk (red.). Atlas van de Nederlandse zoogdieren. Uitgeverij KNNV, Utrecht.

Van steenmarters tot atlas: hoe het begon...

Kees Kapteyn

Zaterdag 1 februari 1992, het provinciehuis van Noord-Brabant. Het eerste exemplaar van de "Atlas van de Nederlandse zoogdieren" wordt uitgereikt aan de staatssecretaris van LNV, de heer J.D. Gabor. Zo'n 350 mensen tonen hun belangstelling voor deze verheugende gebeurtenis. Meer dan 200.000 waarnemingen door zo'n 850 waarnemers zijn in het boek verwerkt. Het resultaat van een lange weg is door bijna 35 soortbewerkers beschreven. Aan het eind van de dag vindt de eindredactie van de atlas nog tijd voor een kort gesprek. Sim Broekhuizen (54) en Chris Smeenk (49) vertellen tevreden over de achtergrond van de atlas.

De atlas kent een lange geschiedenis. Hoe is het idee ontstaan om een landelijke zoogdierinventarisatie op te zetten?

Sim: "Eigenlijk is het aanvankelijk niet de bedoeling geweest om een atlas te gaan maken over de verspreiding van de Nederlandse zoogdieren. Rond 1979/80 startte ik een onderzoek naar steenmarters. Ik had toen de behoefte aan een bundeling van de gegevens die er op dat moment waren. Het bleek dat dit erg moeilijk te realiseren was. Je had verschillende instanties die hun gegevens allemaal op een andere manier bewaarden. Zo waren er de Jachtstatistieken en de Wildstandinventarisatie, waarin de gegevens per landbouweenheid opgeslagen waren, terwijl de gegevens bij het RIN en Staatsbosbeheer per gemeente bewaard werden. Deze verschillende systemen waren allemaal moeilijk met elkaar te verenigen."

De atlas is toch tot stand gebracht door de Contactgroep Zoogdier Inventarisatie. Hoe is deze dan ontstaan?

Sim: "Ik probeerde om deze instanties, die bezig waren met het verzamelen van zoogdiergegevens, bij elkaar te brengen; Natuurmonumenten, het Instituut voor

Al vroeg had Sim belangstelling voor de natuur.

Taxonomische Zoölogie, Staatsbosbeheer, het Natuurhistorisch Genootschap, de jeugdbonden. Ik geloof zelfs dat ik aanvankelijk de VZZ vergeten was! Iedereen was het er tijdens de eerste vergadering al over eens, dat er een centraal gegevensbestand moest komen. Dat was in ieder geval ook mijn persoonlijke wens, maar tijdens de tweede vergadering was het woord 'atlas' ineens gevallen!"

Hoe is het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie erbij betrokken geraakt?

Chris: "Vrijwel in dezelfde periode kwam de Natuurbeschermingsraad met het verzoek om zoogdiergegevens voor landinrichtingsprojecten. Ze klopte hiervoor aan bij het museum. Ik kreeg van mijn directeur de permissie om iemand voor te dragen voor het uitvoeren van

een landelijke inventarisatie. Al snel werd Gerhard Glas aangesteld. We hebben meteen contact gezocht met de vers opgerichte CZI. Het was natuurlijk ondenkbaar om gescheiden iets te beginnen. Gerhard werd gedetacheerd bij het RIN in Arnhem, hoewel hij aangesteld was bij het museum. Hij heeft voor de CZI formulieren ontworpen om zoogdiergegevens te verzamelen. Staatsbosbeheer zorgde voor de verwerking. Maar al direct was besloten dat Gerhard zelf zich zou beperken tot de vleermuizen, waar hij de meeste affiniteit mee had. Dat heeft geresulteerd in de in 1986 verschenen vleermuizen-atlas."

Kwam er toen ook niet een coördinator voor alle zoogdieren?

Sim: Gerhard was tot 1984 aangesteld. Daarna heeft de Contactgroep subsidie voor de aanstelling van een nieuwe coördinator voor één jaar aangevraagd bij het Jachtfonds en NMF. Tot onze verbazing kregen we subsidie voor twee jaar. Van '84 tot '86 kwam Johan Thissen als coördinator voor de zoogdieren.

Was het eind van deze periode niet als einddatum voor het 'zoogdierenproject' gesteld?

Sim: "Inderdaad, aanvankelijk wel. Maar juist rond die tijd kwam er een vloedgolf van gegevens binnen. We waren veel te optimistisch geweest over die korte periode. We moesten wel verlen- gen, anders zou het uitbrengen van een atlas zinloos zijn geweest. Het leek wel of er een nieuwe impuls aan het zoogdieronderzoek was gegeven. Ook kwamen er in die tijd door het rabiës-onderzoek veel vleermuisgegevens binnen.

Chris had op zijn 23e iets met vogels.

Johan Thissen was er na '86 niet meer. Zonder coördinator lijkt me zo'n project moeilijk te runnen. Hoe hebben jullie dat opgevangen?

Sim: "Er is toen inderdaad een groot gat ontstaan. Niemand kon een tijdelijke oplossing vinden. Aan de ene kant werd juist besloten om door te gaan met het verzamelen van gegevens, aan de andere kant viel er een gat doordat Staatsbosbeheer streefde naar het opzetten van een centrale databank. Dit werd later het Biogeografisch Informatie Centrum. 'For the time being' moesten de soortbewerkers hun werk vrijwel zonder kaarten doen...

Toch werd Johan Thissen later aangesteld bij het BIC, waar hij voor het zoogdierenproject werk verrichtte. Wanneer was dat?

Sim: "Weet jij dat nog, Chris?"

Chris: "Ik vrees dat ik dat antwoord ook schuldig moet blijven."

Een korte interruptie van het gesprek volgt door de roep om Johan Thissen 'himself'. Vanuit de andere kant van de grote hal komt hij met een stapel atlassen in de hand te hulp.

Johan: "Oh, dat was mei '88. Er was namelijk enige vertraging voordat het BIC echt ging draaien. Het Staatsbosbeheer had altijd voor het reproduceren van formulieren gezorgd en onder andere de

Chris Smeenk in gesprek met de nestor van de VZZ, Arie Scheygrond. Foto Nicoline Elsink

In 1969 begon Sim met hazen.

Foto TFDL-DLO, Arnhem

'inventarisatie-atlas' uitgebracht. Maar tussen '86 en '88, tot het BIC van de grond kwam, kon er geen enkele kaart uitgedraaid worden. Na mijn aanstelling bij het BIC moest dus een grote achterstand ingehaald worden, vooral omdat er zoveel gegevens bij waren gekomen.

Maar als je me wilt excuseren, ik moet nu even wat atlassen afleveren". Met een grijns loopt Johan weer door.

Dat was hard werken. Maar we zijn het er over eens, nu we bekend zijn met de achtergrond, dat het resultaat de lange weg zeker waard was. Er is nu niet alleen een fraai ogende atlas, maar toch ook één centraal bestand, in plaats van de chaos van 15 jaar geleden. Een hele vooruitgang dus. Hoe kijken jullie tegen de toekomst van het zoogdieronderzoek in Nederland aan?

Chris: Daar denk ik heel positief over. De boel is een stuk levendiger dan tien jaar geleden. Als ik zie wat er momenteel allemaal gebeurt, dat vind ik fantastisch. Ik denk bijvoorbeeld aan het werk door de Vleermuiswerkgroep, maar ook aan de jeugdbonden, de veldwerkgroep of de Limburgse zoogdierwerkgroep. Wel vind ik het heel jammer dat de Limburgers zichzelf in een geïsoleerde hoek dringen. Samenwerking is toch zo belangrijk. Ik hoop dan ook dat plannen voor andere provinciale zoogdiergroepen niet tot verdere isolatie zullen leiden.

Chris Smeenk: 49 jaar. Begon als student met braakballenonderzoek. Na zijn studie vertrok hij voor 2½ jaar naar Kenya. In 1973 ging hij weer terug naar Afrika, waar hij als wilddbioloog in Nigeria ging werken. In de praktijk kwam dit neer op een functie als parkwachter: stropers weggagen vereiste eigenlijk meer een politie-opleiding. De wild-west-situaties waar hij af en toe in belandde, staan in contrast met zijn huidige werk bij het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (tegenwoordig Nationaal Natuurhistorisch Museum), waar hij in 1976 pater Husson opvolgde als conservator van de zoogdieren.

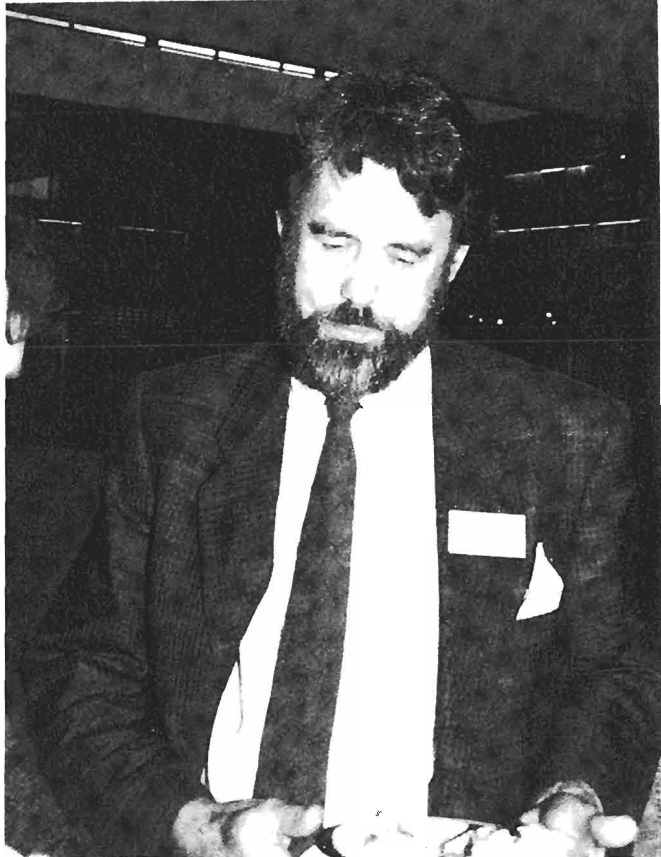
Sim: Wel denk ik dat een landelijke inspanning, zoals die nu geleverd is, niet op gang te houden valt. Het liefst zou ik ervoor willen pleiten dat allerlei vragen, die uit de atlas naar voren komen, in de nabije toekomst onderzocht gaan worden. Daar kunnen de provinciale groepen een grote rol in spelen. Ik denk bijvoorbeeld aan de areaalsgrens van de ondergrondse woelmuis. Dat zou je tijdens werkkampjes kunnen uitzoeken, door bijvoorbeeld met transecten op verschillende locaties te inventariseren. Ook is de verdichting van zoogdierwaarnemers een goede gelegenheid om voor een betere opvulling van verspreidingsgegevens te zorgen. Je kan met zo'n groep gericht en systematischer gegevens verzamelen. Tijdens de forumdiscussie van vandaag werd toch wel duidelijk dat er behoefte is aan gedetailleerdere kennis, ook wat betreft het gebruik van biotopen.

Het verbaast me dat je het monitoring project-in-petto niet noemt. Hoe denk je daarover?

Sim: Zoals ik daarnet al aangaf, ben ik niet zo optimistisch over nu al weer een landelijke inspanning. Je moet uiterst voorzichtig zijn bij het opzetten ervan, vooral omdat het tenminste zo'n tien tot twintig jaar volgehouden moet worden. Niet alleen vanuit de waarnemers geredeneerd. Ik denk bijvoorbeeld aan de reorganisatie-waan die in Nederland woedt, die de boel flink in de war kan schoppen. Ook denk ik, dat bij zo'n project vroegere gegevens betrokken zouden moeten worden, wat door gebrek hieraan onmogelijk is. Ik zeg niet dat we het monitoringproject niet moeten doen, maar ik ben realistisch over de lange termijn die voor zo'n onderzoek nodig is en over de toch relatief geringe dichtheid aan waarnemers.

Chris: Ik denk vooral aan de noodzaak van zo'n monitoring project. Het idee bestaat dat het niet goed gaat met de Nederlandse inheemse zoogdierfauna. Er zijn daarvoor allerlei oorzaken denkbaar, maar getalsmatig weten we eigenlijk helemaal niets. De invloed die verdroging en verruiging van Nederland op de nivellering van de zoogdierfauna heeft kunnen we niet aantonen. Daarom hoop ik wel dat er zo'n onderzoek komt.

Op dat moment komt iemand met een sleutel in de hand ons gesprek beëindigen,

Sim Broekhuizen op de atlasdag.

Foto Nicoline Elsink

en vraagt of we het provinciehuis willen verlaten. We gehoorzamen direct. Een deel van de nagebleven mensen keert huiswaarts. Een ander deel tijgt naar het centrum van Den Bosch om de dag met een etentje af te sluiten. Een lekker einde.

Nawoord: Nog geen week later blijkt er nog slechts een schamel restje van de oplage van de kersverse atlas over te zijn. Het woord 'herdruk' is reeds geval-

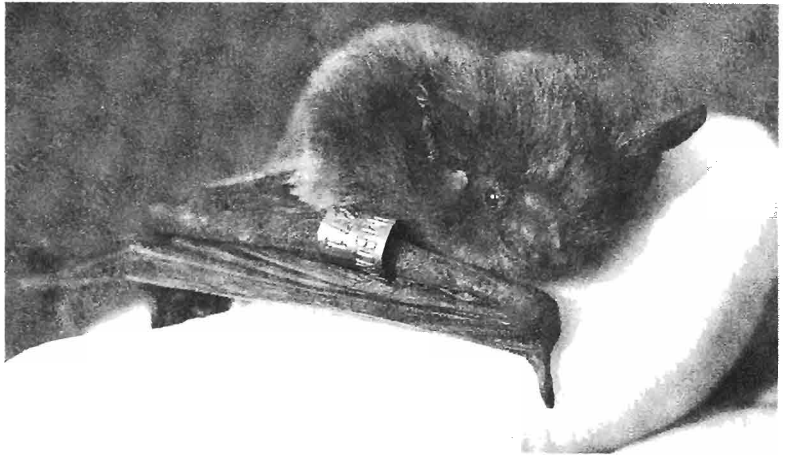
Sim Broekhuizen: 54 jaar. Heeft een brede belangstelling, hetgeen blijkt uit de onderzoeken die hij tijdens zijn studie verrichtte: vegetatie, wespen, kokmeeuwen, grote sterns en watervlooien. Dit bepaalde zijn vorming tot bioloog. Bij het ITBON (later RIN, tegenwoordig DLO-IBN) kwam hij op 28-jarige leeftijd voor het eerst in aanraking met zoogdier-onderzoek. Hij promoveerde hier op gedrags-ecologie en populatiedynamiek van hazen. Sim is nog steeds werkzaam bij het IBN.

Territoriale ruige dwergvleermuizen

Vanaf juli, wanneer de jonge vleermuizen de kraamkolonies gaan verlaten, vindt er bij sommige soorten vleermuizen een opvallend gedrag plaats. Mannetjes van onder andere de rosse vleermuis, bosvleermuis en dwergvleermuis-soorten vestigen territoria die tegen soortgenoten worden verdedigd. De mannetjes proberen in het aanbrekende najaar zo veel mogelijk vrouwtjes in deze territoria te lokken en met hen te paren. Daartoe wordt er voortdurend luidkeels een kenmerkende 'social call' (sociale roep) ten gehore gebracht, die rond de menselijke gehoorgrens ligt. Al enige jaren kunnen we met behulp van een batdetector verschillen horen tussen deze social calls van rosse vleermuis enerzijds en de beide in Nederland voorkomende dwergvleermuizen anderzijds. Sinds kort kunnen we echter met behulp van het "tijd-uitrekker-systeem" (zie Kapteyn & Limpens 1991) ook de gewone en ruige dwergvleermuis onderscheiden. In 1990 bleek dat dit met enige oefening ook met een "heterodyning"-detector mogelijk is (zie Kapteyn 1991).

In een Noordhollands dorp werd eerder dit jaar voor het eerst een flinke kolonie van de ruige dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii* in een huis gevonden. Grotere groepen (meer dan 20 exemplaren) zijn vrijwel nog niet eerder in de zomer gevonden. De ruige dwergvleermuis stond bovendien tot nu toe bekend als een trouwe boombewoner, hoewel 's winters regelmatig individuen uit huizen worden gemeld. Tot nu toe werd aangenomen dat de paarterritoria van deze soort aan boomholten waren gebonden. In het najaar echter bleken de mannelijke dieren zich over het dorp verspreid te hebben, om

WAARDE NEMINGEN

De territoria van ruige dwergvleermuizen blijken aan gebouwen gekoppeld te zijn. Foto Zomer Bruijn

vanuit een vaste positie in gebouwen het bovenbeschreven gedrag te vertonen. Vooral in de directe omgeving van de uiteengevallen kolonie waren verschillende territoria zeer dicht bij elkaar gevestigd, in de voormalige kolonieverblijfplaats zelfs op drie verschillende plaatsen.

Nu rees uiteraard de vraag, of het voorkomen van de territoria van ruige dwergvleermuizen ook elders aan gebouwen is gekoppeld. Bij een onderzoek in de omgeving van Bergen, Noord-Holland, werden veel territoriale mannetjes in een boomholte of -spleet in het bos vastgesteld. In de bebouwde kom bleek, dat alle dwergvleermuizen die vanuit een positie in gebouwen hun territoria kenbaar maakten, ook ruige dwergvleermuizen waren. Alle territoria van gewone dwergvleermuizen *Pipistrellus pipistrellus*, die tevens volop aanwezig waren, werden uitsluitend door dieren vanuit de vlucht kenbaar gemaakt. Dit verschil in gedrag tussen de twee verwante soorten was overigens al eer-

der in Zweden geconstateerd. De territoria van beide soorten waren door elkaar heen gevestigd en overlaptten elkaar zelfs gedeeltelijk. De resultaten pleiten ervoor de territoria van gewone dwergvleermuizen, die bij voormalig onderzoek vanuit gebouwen werden gemeld, alsnog te controleren.

Kees Kapteyn
Bos en Lommerweg 1 III
1055 DK Amsterdam.

Literatuur

- Kapteyn, K., 1991. Sociale geluiden van gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*, ruige dwergvleermuis *P. nathusii* en rosse vleermuis *Nyctalus noctula* in het najaar. Nieuwsbrief VLEN 9(2):11-14.
Kapteyn, K. & H. Limpens, 1991. Determineren met een batdetector. Zoogdier 2(2):14-19.

Zoogdieren uit een goede oude tijd

In 1823 maakte mr. Jacob van Lennep in gezelschap van zijn vriend mr. Dirk graaf van Hogendorp te voet, per trekschuit en per diligence een reis van enige maanden door ons land. Van Lennep legde hun belevenissen vast in een dagboek dat bewaard is gebleven. Het nagelaten manus-

cript, verzorgd door M. Elisabeth Kluit, werd in 1942 onder de titel 'Nederland in een goeden oude tijd', uitgegeven door W. de Haan NV te Utrecht.

Van Lennep vertelt in zijn dagboek over de talloze bezoeken die zij onderweg aflegden en de vele instellingen die de reizigers bezochten, vaak zeer uitvoerig, daarbij kritiek niet schuwend.

Van Lennep toont veel belangstelling voor flora en fauna, zoals blijkt uit een aantal notities. Daaronder zijn er enkele die betrekking hebben op in het wild levende zoogdieren. Enkele daarvan zijn van belang voor de geschiedenis van de Nederlandse zoogdierfauna. Zo leest men op bladzijde 39: "Op een smalle landtong (bij Urk) zaten honderden van zeehonden zich in de zon te blakeren". Varend over het Reitdiep naar Zoutkamp schrijft hij (bladzijde 91): "Uit ons raam zagen wij een bruinvisch zwemmen, die wel 12 à 15 voetlengte had". Verblijvend in een logement te Wolvega, schrijft van Lennep op bladzijde 113: "aan de zolder hingen naast een vervaarlijken beer, een groote wolf, beide opgezet en als gereed mij aan te vallen. In welke het laatste gedierte tot den naam van het dorp staat is mij onbewust: dit was zeker dat beide in de omstreken gevangen waren". Hier past wel een groot vraagteken.

Deze notities van mr. Jacob van Lennep (1802-1868) zullen vermoedelijk slechts aan weinigen van de leden van de VZZ bekend zijn, maar verdienen wel aan de vergetelheid ontrukkt te worden.

Dr. A. Scheygrond
Van Itersonlaan 7
2806 DD Gouda

Grote hoefijzerneus gesignaleerd

Op 25 januari 1992 inventariseerden wij zoals gebruikelijk het indrukwekkende complex onderaardse verblijven in het grote fort Rhijnauwen bij Bunnik (provincie Utrecht). Temidden van het grote aantal van circa 280 overwinterende dwergvleermuizen, baardvleermuizen, franje-staarten en grootoorvleermuizen troffen we twee heel bijzondere dieren aan.

Allereerst vonden we verscholen tussen enkele oude tegen de wand geplaatste deuren een Nathusius dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii*, die blijkens zijn ring, die we met moeite konden aflezen, in Letland was geringd. Het is verbazingwekkend dat dit kleine nog geen 10 gram wegende diertje de minstens 1200 kilometer lange weg hierheen vliegend heeft afgelegd. Daarna wachtte ons nog een andere verrassing.

In een van de rustigste en daardoor wellicht rijkste delen van het fort ontdekten we tot onze stomme verbazing

Grote hoefijzervleermuis in het fort Rhijnauwen, 25 januari 1992.

foto Zomer Bruijn

een exemplaar van de grote hoefijzerneus *Rhinolophus ferrum-equinum*. Hangend in de zo karakteristieke hoefijzerneus-houding, groten-deels gehuld in de vlieghuid, bungelde daar aan een spijker een soort die blijkens de onlangs verschenen 'Atlas van de Nederlandse Zoogdieren' sedert het begin van deze eeuw nooit noordelijker dan Zuid-Limburg werd waargenomen en die de laatste jaren geheel uit ons land is verdwenen. Het is vrij zinloos om te speculeren over de betekenis van het vinden van deze dwaalgast. Een grote hoefijzerneus betekent zeker geen lente in vleermuisland. Laten we hopen dat we het dier nog eens terugzien.

Deze vondst benadrukt echter wel dat het fort Rhijnauwen mede zijn grote natuurwetenschappelijke waarde mede ontleent aan zijn buitengewone rijke vleermuisbevolking. Sedert het

moment dat het fort in de jaren zeventig overging in de handen van Staatsbosbeheer en het beheerd werd als natuurreservaat is de groep overwinterende vleermuizen met minstens een factor tien toegenomen. Wij hopen dat het tot nu toe gevoerde beheer gecontinueerd zal worden en dat de toverwoorden efficiëntie, privatisering en decentralisatie geen ontluistering zullen inluiden voor dit in het dichtstbevolkte deel van Nederland gelegen schitterende natuur-cultuurreservaat.

Aldo M. Voûte &
Zomer Bruijn
Vleermuiswerkgroep
Nederland Provincie Utrecht
van Lijndenlaan 8
3768 MG Soest

Literatuur
Broekhuizen, S. et al, 1992. Atlas
van de Nederlandse Zoogdieren. KNNV, Utrecht.

Opmerkelijke vondst bij geschoten damhert

Het schoonmaken van zoogdier- en vogelskeletten kan soms voor opmerkelijke verrassingen zorgen. Afwijkingen die van buitenaf niet zichtbaar zijn kunnen bij het prepareren aan het licht komen. Deze veranderingen aan het skelet vertellen ons iets over het leven van het betreffende dier : een genezen botbreuk na een ongeval, een degeneratieve afwijking of de gevolgen van menselijk handelen, zoals bijvoorbeeld in het bot ingegroeide kogels. Recentelijk vonden wij aan de onderkaak van een damhert *Cervus dama* een zeer opmerkelijke afwijking.

Via een preparateur kregen wij een onderkaak van een circa vijf jaar oud mannelijk damhert. Het dier was in het najaar van 1990 in de omgeving van Nijmegen geschoten. De preparateur had er 'iets raars' aan gezien. De rechter onderkaakshelft was

Binnenzijde van de onderkaak.
Opvallend is het weggedrukt botweefsel.

Foto Erwin Kompanje

geheel normaal. Bij de linker onderkaakshelft echter waren de eerste drie kiezen bedekt door een grijs hard plastic 'hulsje'. Bij nadere inspectie bleek dit een stuk isolatiepijp te zijn. Het dier had het stuk pijp waarschijnlijk bij het grazen in de bek gekregen, waar het zich over de kiezenrij heen in het tandvlees had vastgezet. Door het kauwen van het hert had de scherf zich muurvast over de kaak vastgezet. Na het schoonmaken van de kaak bleek de afwijking in volle omvang. Het stuk buis had het tandvlees weggedrukt en was diep in het botweefsel gedrongen. Op het stuk plastic zijn duidelijk slijtsporen veroorzaakt door de kiezen uit de bovenkaak zichtbaar. Het hert moet veel ongemak en pijn ondervonden hebben van het obstakel in de bek. De gevolgen van achteloos door de mens weggegooid afval voor wilde dieren komen de laatste tijd meer onder de aandacht. Beelden van vogels die verward geraakt zijn in vistuig of visnetresten of van zwijnen met conserverenblikjes om hun snuit zijn ons (helaas) niet vreemd meer. Dat de gevolgen van ons handelen zich soms aan ons oog onttrekken

en er ogenschijnlijk met het dier niets aan de hand is, blijkt duidelijk uit dit geval.

Erwin J.O. Kompanje &
Gilbert Th. de Vries
Natuurmuseum Rotterdam
Postbus 23452
3001 KL Rotterdam

Potvis gestrand voor Belgische kust

Zondag 8 december 1991 werd er een potvis, *Physeter macrocephalus*, gesignaleerd voor de Belgische kust. Het dier bevond zich aanvankelijk voor de kust van De Panne, maar dreef af richting Sint-Idesbald (Koksijde). Bij opkomend water bleef de potvis waterfonteinen spuwen, een teken dat hij nog leefde. Het dier was op een zandbank gestrand en later, bij hoog water, zag hij kans om op eigen kracht terug in open zee te komen. Met bootjes volgde men de walvis, die naar schatting een lengte van 16 meter had. Dinsdag 10 december werd nogmaals een fontein opgemerkt, zo'n 2 km uit de kust van Blankenberge. De kans is echter groot dat de potvis alsnog op onze kust of elders aanspoelt.

Dat potvissen voor de Belgische kust worden gesignaleerd, is zeer uitzonderlijk. De potvis zwemt gewoonlijk langs de kusten van Ierland, Schotland en zo verder naar Rusland of Groenland. Dat

ze het Kanaal doorzwemmen is ongewoon. Het Kanaalwater is immers stofferig, onzuiver en ondiep. In het Kanaal en de zuidelijke Noordzee kunnen potvissen nauwelijks overleven. Onze kusten zijn te ondiep en het dier vindt er onvoldoende voedsel, waardoor het reeds vermagerde dier nog verder zal verzwaken. Bovendien trekt de potvis via magnetische velden. De kans op desoriëntatie is groot, want scheepsmotoren kunnen deze velden storen.

Gestorven dieren hoeven niet direkt aan te spoelen. Dat kan makkelijk een aantal weken tot maanden duren. Vaak ook zinken de kadavers na verloop van tijd. Op grotere diepte ontploffen ze dan. Regelmatig spoelen her en der organen van dergelijke geëxplodeerde walvissen aan of worden in visnetten gevangen.

De potvis is de grootste tandwalvis. Potvissen kunnen tot 30.000 kg zwaar worden en ruim 18 m lang. Ze zijn volwassen na zo'n 9 jaar. De gemiddelde levensduur bedraagt 20 tot 25 jaar. Potvissen duiken zeer diep (tot 900

Bij laag water zat de potvis gevangen in een ondiepe geul tussen de laagwaterlijn en een evenwijdig aan de kust lopende zandbank. Sint Idesbald, 8 december 1991.

Foto Stefaan Feys

ven om later het skelet te kunnen recupereren.

Johan Vandewalle
Grensstraat 133
2950 Kapellen

m) op zoek naar hun prooi, de reuzenoctopus. Bij het duiken komt het lichaam onder druk te staan en zou zich de duikziekte moeten manifesteren. Potvissen beschikken echter over een systeem waardoor de vloeistof in hun grote kop wordt weggepompt en over het lichaam wordt verdeeld. Het dier kan zo probleemloos opnieuw de oppervlakte bereiken.

Tijdens de voorbije eeuwen spoelden aan de Vlaamse kust een zevental potvissen aan, waarvan de laatste in februari 1989 bij Koksijde (zie Zoogdier 1990/2). Die woog 25 ton en was haast 17 meter lang. Hij werd een onverwachte toeristische attractie en lokte tienduizenden kijklustigen. Deze potvis werd tenslotte begraven

Vrijwilliger gevraagd

Wij zoeken voor het afhandelen van post, telefoontjes en voor de ledenadministratie een *vrijwilliger*, die ongeveer een dag per week op ons nieuwe kantoor in Utrecht wil doorbrengen. Uw werk betekent een belangrijke ondersteuning voor de diverse werkgroepen, voor het blad Zoogdier en voor de zoogdierbescherming in het algemeen. De secretaris van de VZZ, Joep van de Laar, verstrekt u graag inlichtingen (telefoon 's avonds 030-521447) bij hem kunt u zich ook aanmelden (bureau VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht).

KORTAF

Beschermingsplannen das in Haspengouw en Voeren

In opdracht van de Vlaamse deelregering werd door het studie bureau Econnection een soortbeschermingsplan ten behoeve van de das uitgewerkt voor het zuidelijk deel van de provincie Limburg en de Voerstreek. Het aantal dassen dat in het gebied voorkomt wordt op 86 à 105 dieren geschat. Het plan moet gezien worden als de concrete invulling van de aanbevelingen die het resultaat waren van eerder verricht onderzoek naar de verspreiding van de das in Vlaanderen. In dit onderzoek kwamen Haspengouw en Voeren als de meest belangrijke dassenleefgebieden naar voren.

Er bestaan goede kansen om de resterende dassenpopulatie in Limburg op het huidige peil te houden en door gerichte maatregelen uit te breiden. Ook zijn er legio mogelijkheden om de das in een aantal gebieden terug te brengen, waarbij in de eerste plaats gedacht wordt aan de versterking van de verbindingszones tussen de 'dasenlege' gebieden en de huidige verspreidingsgebieden in Vlaanderen en Wallonië. Het beschermingsplan doet gericht aanbevelingen om vooreerst de huidige situatie te stabiliseren. Daarbij wordt uitgegaan van de bedreigingen in al hun vormen. De beschermingsvoorstellen die hieruit voortvloeien richten zich zowel op de individuele burcht en het leefgebied als op de totale landschappelijke eenheid waarbinnen de populatie dient stand te houden. In het plan zijn 18 leefgebieden omlijnd en voor elk van hen

Er zijn goede kansen de dassenpopulatie in Haspengouw te versterken.

Foto Pieter Elbers

werden concrete beschermingsvoorstellen geformuleerd. In het plan worden zo'n 102 burchten uitvoerig beschreven. Het plan stelt voor om het huidige dassenonderzoek te continueren en de

ontwikkeling van de dassenpopulatie op de voet te volgen. Dit houdt in dat vooreerst een volledige dassencensus moet worden opge maakt. Tegelijk moeten de bestaande landschapsplannen, die in het kader van de landinrichting zijn opgesteld, worden bijgestuurd.

Dirk Criel

Afgraving dassenburcht stilgelegd

Na meer dan één jaar moeizaam onderhandelen tussen het grondbedrijf Marnebel en de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren is in overleg met de Waalse deelregering een akkoord tot stand gekomen om de dassenburcht in de Maasvallei te Eben-Emael niet verder af te graven. De plannen van de firma Marnebel hadden reeds

eerder voor heel wat opschudding gezorgd (zie Zoogdier 1990/2). Marnebel eiste in ruil voor het behoud van de burcht een bedrag van 280 miljoen frank, hetgeen overeen zou komen met het economisch verlies dat het bedrijf zou lijden. Later werd dit bedrag tot ongeveer 60 miljoen frank teruggebracht. De NCBR was evenwel niet be-

reid dit bedrag op tafel te leggen. Zij stelde voor een afkoopsom te betalen gelijk aan de oorspronkelijke waarde van de grond. Dit voorstel werd evenwel als onrealistisch afgewezen, waarna de NCBR niet langer bereid was om nog over enige financiële vergoeding te praten. De NCBR beriep zich hierbij op een aantal wettelijke verplichtingen van het bedrijf en de sociale belangen die in het gebied spelen. De strarre houding van beide partijen dreigde uiteindelijk in een juridische strijd uit te monden. Door bemiddeling van het gemeenschapsministerie voor Natuurbehoud van het Waals Gewest kon evenwel een compromis worden gevonden. Volgens dit akkoord wordt de dassenburcht integraal behouden samen met een aangrenzend bosje en een smalle bufferstrook. Als de afgravingen rondom de burcht ten einde lopen zullen de nodige voorzieningen worden aangebracht om het leefgebied van de das te herstellen. Tegelijk krijgt de firma Marnebel toelating een aanzienlijke hoeveelheid afval uit de groeve te verwijderen. Dit zou het inkomstenverlies ruimschoots kunnen compenseren. Tot nu toe was Marnebel hiervoor een vergunning geweigerd omwille van de stof- en geluidshinder die de omwonenden hiervan zouden ondervinden. Marnebel belooft de nodige maatregelen te nemen om de overlast tot een minimum te beperken.

Dirk Criel

Rust voor zeehonden

Begin januari hebben Greenpeace en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij bereikt dat de zeehonden in het Waddengebied 's zomers minder gestoord zullen worden door de watersport. Van 15 mei tot 31 augustus, de voortplantingstijd, is de vaargeul in het Blauwe Balgebied tussen Terschelling en Ameland gesloten voor doorvaart in de uren rond laagwater. Alleen tussen drie uur vóór en twee uur na hoogwater mag men er gebruik van maken. De bedoeling is om te voorkomen dat

Op de Waddenzee zijn rustgebieden voor de zeehond ingesteld.

Foto Arnoud van den Berg

pleziervaartuigen vastlopen of gaan overtijen in de buurt van de zeehonden. Het is voor het eerst dat bij het beheer van scheepvaartwegen rekening wordt gehouden met de zeehond. Hopelijk leidt de maatregel tot een vermindering van het aantal "huilers", pasgeboren zeehondjes die hun moeder zijn kwijtgeraakt.

Jaap Mulder

Wereldrecord Zweeds otterstation

Boda, het kweekstation dat in Zweden is opgezet om de otterpopulatie in dat land te versterken, boekte een wereldrecord met de kweek van otters. Sinds het in 1978 werd gebouwd, zijn er niet minder dan 41 otters geboren. Eén wijfje had een worp van vier jongen in twee opeenvolgende jaren, een wereldrecord. In het wild plant de otter zich vermoedelijk slechts om de twee jaar voort, doordat de jongen één jaar bij de moeder blijven.

Eens de jonge otters in staat zijn voor zichzelf te zorgen worden ze losgelaten in gebieden waar de vervuiling van het water met PCB's minimaal is. Er bestaat immers een direct verband tussen hoge PCB-concentraties en het uitsterven van de otter. Tot nu toe werden 41 otters uitgezet, waarvan 21 dieren een zendertje kregen ingeplant om onderzoekers in staat te stellen hun activiteiten te volgen.

Dirk Criel

Vossen en jagers

In januari bracht de Nederlandse Jagersvereniging (KNJV) een nota uit over het vossenbeheer in Nederland om onder de aandacht te brengen "dat als gevolg van het gevoerde beheer in een aantal natuurterreinen lokaal de vossendichtheid te hoog is, dat dit een bedreiging vormt voor de fauna en dat er maatregelen moeten worden genomen". Laat vooropgesteld zijn dat het vossenbeheer zeker aandacht verdient. De KNJV heeft zich echter, hoewel ze gekwalificeerde kennis in huis heeft in de vorm van minstens één bioloog, laten verleiden tot het samenstellen van een uiterst eenzijdig en tendentius stuk, waarvan de auteurs overigens ongenoemd blijven.

De twee onderwerpen die in de nota de meeste aandacht krijgen, zijn de volksgezondheid met bijna zes bladzijden tekst, en de schade aan pluimvee met twee bladzijden tekst plus 23 pagina's vol krantenknipsels. Het hoofdstuk volksgezondheid valt vooral op door wat er aan ontbreekt, namelijk de conclusies. Eerst wordt de honds-dolheid en haar geschiedenis in Europa en Nederland behandeld; daarna komt het uit 1984 stammende overheidsbeleid ("vossenpopulatie in de grensgebieden op een betrekkelijk laag nivo houden") aan bod, en komt de veel misbruikte en ook nu weer verkeerd geïnterpreteerde zogenaamde "WHO-norm" om de hoek kijken. Vervolgens meldt men: "Hoewel de vos in geheel Europa bejaagbaar is, heeft afschot [en zelfs grootschalige vergassing van burchten, jm] de verspreiding van rabiës niet kunnen voorkomen", om daarna doodleuk aan te bevelen om in natuurgebieden door afschot de vos-

senstand zo laag te maken dat er geen gevaar voor honds-dolheid meer is.

Het meest storend is echter, dat er wel wordt uitgelegd dat men tegenwoordig de honds-dolheid succesvol bestrijdt door de vossen immuun te maken via uitgelegd aas, maar dat niet de conclusie wordt getrokken dat afschot dan dus niet meer nodig is, en zelfs averechts kan werken door het verwijderen van dieren die men eerst met veel moeite immuun gemaakt heeft. Het hele hoofdstuk volksgezondheid blijft daar-door steken in loze bangmakerij.

De behandeling van het probleem van de kippenroverij is zo mogelijk nog eenzijdiger. Gesuggereerd wordt dat alleen jacht en afschot helpen tegen dit soort overlast, hoewel men goed op de hoogte is van het onderzoek dat Theo Verstrael en consorten daar-naar hebben verricht. Met geen woord wordt gerept over het aangetoonde effect van goede huisvesting van de huisdieren. Het onderzoek wordt uitgebreid geciteerd, maar men zwijgt angstvallig over de geringe omvang van

De KNJV ziet in de vos vele gevaren.
Foto Arnoud van den Berg

de schade zelf: slechts 4 tot 14 % van de respondenten op de enquête had schade over een periode van twee jaar.

Gelukkig kan ik de laatste aanbeveling uit de KNJV-nota, namelijk die waarin gevraagd wordt om een "door de overheid te initiëren voorlichtingsbeleid teneinde het publiek te informeren" van harte onderschrijven, al zal die voorlichting wel een wat andere inhoud moeten krijgen dan de jagers zich nu voorstellen. In dat verband is het aardig te melden dat er binnenkort een brochure over de vos verschijnt, gericht op een breed publiek, waarin een en ander wat objectiever wordt behandeld.

Jaap Mulder

Een meer uitgebreide en gedetailleerde kritiek op de nota kan (gratis) schriftelijk worden aangevraagd bij het bureau VZZ, Emmalaan 41, 3851 HP Utrecht. Ook de nota ("Als de vos de passie preekt, ...") is gratis te verkrijgen, maar dan bij de KNJV, Postbus 1165, 3800 BD Amersfoort, tel. 033-619841.

Wilde zwijnen op de Meinweg

Met van alles en nog wat worden de zwijnen bijgevoerd; dit tegen het RIN-advies in.

Foto Har Pluijmakers

In Zoogdier 91/3 bericht Har Pluijmakers over het beheer van de wilde zwijnen in het nabij Roermond gelegen Nederlands-Duitse natuurreservaat de Meinweg. In zijn artikel meldt hij een stijging van de aantallen in 1989 en 1990 in het Nederlandse deel van de Meinweg. Deze stijging van de aantallen is goed verklaarbaar.

Het Nederlandse deel van de Meinweg is lager gelegen dan het omringende Duitse gebied. Daardoor is het Nederlandse deel veel natter, wat ondermeer blijkt uit de vele daargelegen vennen. De jaren 1989 en 1990 waren veel droger dan de jaren daarvoor. Alleen in het Nederlandse deel waren toen nog open water en modderige plekken te vinden. Water is voor zwijnen onmisbaar, onder andere voor het nemen van modderbaden (zoelen). Met de aangekoekte modder vegen ze de parasieten uit hun vacht. Het ontbreken van zoelplaatsen in droge jaren op het Duitse

deel veroorzaakte een concentratie van zwijnen op het Nederlandse gebied. Bovendien vonden de zwijnen daar voldoende voedsel door de vele voerplaatsen. De totale populatie was dus niet groter alleen hun leefgebied was beperkter. De Nederlandse jagers op de Meinweg reageerden hierop met een verhoogd afschot. In het jachtseizoen februari 1990 - februari 1991 schoten zij 174 dieren. De Duitse jagers schoten in het aangrenzende deel van augustus 1990 tot augustus 1991 161 zwijnen.

Ook de zomer van 1991 was erg droog met gevolg dat de resterende zwijnen zich weer op het lage nog enigszins natte centrale (Nederlandse) deel van Meinweg concentreerden. In 1991-1992 is er wederom op deze geconcentreerde groep zwijnen gejaagd (afschot Nederlanders 63 stuks). Het groter aantal zwijnen in 1989 en 1990 in het Nederlandse deel was geen afspiegeling van de totale po-

pulatie met gevolg dat de jachtdruk onevenredig groot was. De voortzetting van de hoge jachtdruk op de restpopulatie in het jachtseizoen 1991-1992 heeft de totale populatiegrootte gedecimeerd. Nu het natter op de Meinweg is geworden, hebben de zwijnen zich weer verspreid. Maar omdat hun aantallen zo gering geworden zijn, is hun dichtheid overal zeer laag.

Kennelijk is ook de overheid enigszins bezorgd geraakt over de zwijnen. Het "zwartwild-platform" een overleggroep van belanghebbenden zoals jagers, boeren en ambtenaren, heeft in januari 1992 het ministerie van landbouw, natuurbeheer en visserij verzocht om in 1992 het Instituut voor Bos en Natuuronderzoek (het voormalige RIN) een nieuw onderzoek te laten uitvoeren naar het voorkomen en het beheer van de zwijnen op de Meinweg. Het eerder onderzoek van Groot-Bruinderink heeft wel een groot aantal beheersadviezen opgeleverd, maar ze zijn verder niet in praktijk gebracht, omdat de jagers het niet met de aanbevelingen van het RIN eens waren. Of een nieuw onderzoek de betreffende jagers wel dwingt tot een verantwoordelijker beheer is maar zeer de vraag. Wellicht is het beter als het ministerie van LNV zich eens gaat beraden over een andere structuur voor het beheer.

Reinier Akkermans

Literatuur
Groot Bruinderink, G. et al., 1987. Het beheer van wilde zwijnen in het Meinweggebied. RIN, Arnhem.
Pluijmakers, H.A., 1991. Beheersperikelen wild zwijn in de Meinweg. Zoogdier 2(3):7-11.

Symposium Wilde kat

Van 23 tot 25 september organiseert de Raad van Europa een seminar in Nancy (Frankrijk) over de biologie en bescherming van de wilde kat, *Felis silvestris*. De Europese populatie van dit dier is door ontbossing en bejaging sterk versnipperd geraakt, maar er zijn tekenen dat de soort zich hier en daar herstelt. Zo trekken de katten vanuit het Franse Lorraine langzaam noordwaarts de Ardennen in, terwijl de noordelijke Ardennen vanuit de Duitse Eifel worden herbevolkt. Het is zelfs niet onmogelijk dat deze laatste populatie binnen afzienbare tijd ook (in Zuid-Limburg) Nederlands grondgebied bereikt. Het wordt dus hoog tijd om op te houden met het schieten van "verwilderde" cyperse katten, die verbazend veel weg kunnen hebben van echte wilde katten. Nadere informatie over dit seminar bij ondergetekende.

Jaap Mulder,
telefoon 02510-32210 (NL)

Vos breekt record

Op 12 februari 1992 werd bij Wijk aan Zee een zieke vos gevonden. Via de dierenambulance kwam hij bij een dierenarts terecht, die het uitgeleerde dier uit zijn lijden verlost. De vos bleek gemerkt te zijn, en moest dus tenminste acht jaar oud zijn, omdat er in dit duingebied na 1984 geen vossen meer gevangen en gemerkt zijn. Uit de nummers op de oormerken bleek dat het om een rekel ging die in april 1982 als jong op vier kilometer afstand gevangen

was. Niet de afstand tussen merkpplaats en vindplaats is in dit geval interessant (4 kilometer is bij mannetjesvossen heel gewoon), maar de leeftijd van deze vos. Tot nu toe was de oudst bekende wilde vos een vrouwtje van negen jaar op de Veluwe. Vanaf nu gaat dit mannetje de boeken in als recordhouder: op één maand na werd hij tien jaar oud! In gevangenschap kunnen vossen overigens nog wel een paar jaar ouder worden.

Jaap Mulder

Grijze zeehond neemt toe

Op een zandbank nabij Vlieland zijn de afgelopen winter twaalf jongen van de grijze zeehond gesignaleerd. Zoveel jongen dieren zijn, volgens H. Brugge van Ecomare, nog niet eerder geteld. Dit blijkt uit tellingen die onlangs zijn gehouden. In de voorafgaande jaren werden er gemiddeld circa vier of vijf jongen waargenomen. Het lijkt erop dat de grijze zeehond zich voorgoed in de Nederlandse wateren heeft gevestigd.

Sinds het begin van de zeventiger jaren worden er re-

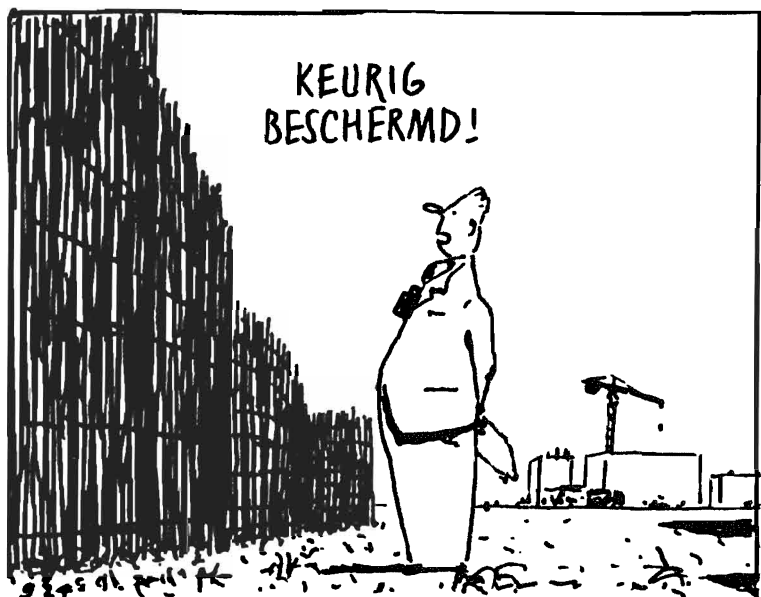
gelmatig grijze zeehonden waargenomen. Dit is opmerkelijk, want de soort was sinds de achttiende eeuw uit onze wateren verdwenen. Volgens Brugge zijn de dieren afkomstig uit de Britse wateren, waar zo'n 100.000 exemplaren voorkomen. De Nederlandse populatie wordt thans geschat op ongeveer 120 stuks.

Piet van der Reest

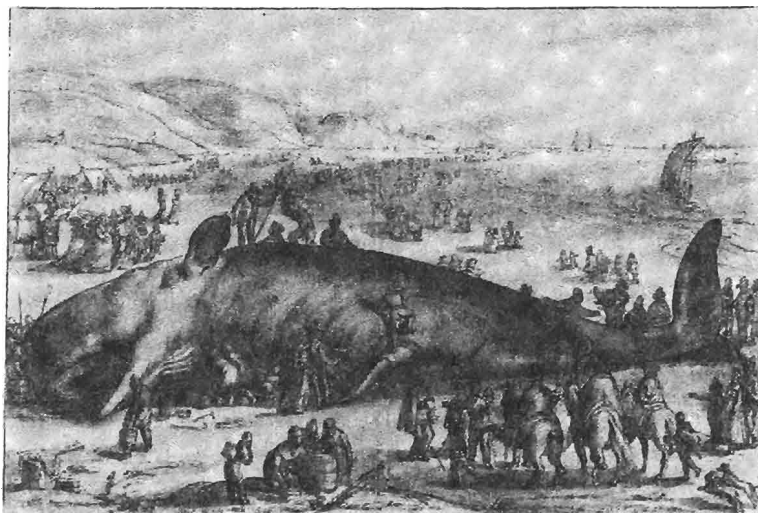
Jac Glazenbeek Stichting

Begin 1992 is de 'Stichting Jac Glazenbeek op de Veluwe' opgericht. Jac Glazenbeek (1894-1975) was een kenner van de Veluwe in optima forma en heeft er zo'n 27 boeken over geschreven. In zijn boeken geeft hij ruim aandacht aan het grofwild en in zijn geschriften zijn veel gegevens met betrekking tot edelhert, wild zwijn, damhert, en moeflon te vinden. De stichting wil een archief opzetten betreffende de werken van Glazenbeek en zijn tijdgenoten. Wie meer informatie wil: Stichting Jac Glazenbeek, Postbus 266, 3770 AG Barneveld. Telefoon 03420-16179 (NL).

L. Fraanje

Op het strand gesmeten

De potvis leeft vrijwel uitsluitend in de warmere wateren tussen 40 graden noorder- en zuiderbreedte. Als bewoner van oceaan komt deze soort slechts per toeval in de Noordzee. Via het Kanaal belandt er weleens een mannetje in de Noordzee. Komt een verzwakt dier te dicht bij de kust dan spoelt hij dood of levend aan, zoals onlangs nog bij Sint-Idesbald voor de Belgische kust (zie rubriek 'Waarnemingen'). Door de eeuwen heen betekende de stranding van een potvis spektakel. Van heinde en verre stroomde de mensen toe, maar dat is vandaag de dag niet anders. De strandingen spraken tot de verbeelding en werden gezien als een voorteken van onheil. Daarom zijn de oude strandingen uitgebreid geportretteerd. Het Teilers Museum te Haarlem en Het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen hebben een tentoonstelling over de strandingen van de potvis voor de kust van de Lage Landen ingericht. Voor de openingstijden zie de Agenda.

Tekening van Hendrick Goltzius voorstellende de potvisstranding te Berckhey 2 februari 1598.

Foto Teylers Museum, Haarlem

De das in Nederland

In 1990 werd voor de vierde achtereenvolgende keer een landelijke inventarisatie van de das gehouden. Evenals in 1960, 1970 en 1980 werd vooral gelet op de aanwezigheid van burchten. Het aantal belopen burchten was in 1990 (606) groter dan in 1980 (405). Volgens de opstellers van het onderzoeksrapport is er vermoedelijk sprake van een her-

stel. Deze toename is vooral veroorzaakt door een gunstige ontwikkeling van de das in enkele specifieke gebieden: Veluwe, Gaasterland en Reestdal. In het merendeel van de oorspronkelijke leefgebieden gaat de soort daarentegen nog steeds achteruit, met name in Noordoost-Brabant en Midden- en Zuid-Limburg. De achteruitgang, die sinds 1960 in aantal en areaal is opgetreden, wordt geschat op 20-30%. Het totale aantal wordt geschat op 2200 individuen.

Meer dan de helft van de dassenburchten ligt in niet-beschermde terreinen. Hoewel er inmiddels vele beschermende maatregelen zijn getroffen, heeft de das nog steeds te lijden van een grote mate van onrust of stress. Dit blijkt onder andere uit het feit dat burchten steeds sneller door dieren worden verlaten. Geconcludeerd wordt dat verdere maatregelen nodig zijn.

Piet van der Reest

Wiertz, J., 1991. De dassenpopulatie in Nederland 1960-1990. RIN-rapport 91/6. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum. Het rapport (76 p.) is te bestellen door overmaking van f 10,00 op giro 948540 van DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen, onder vermelding van het rapportnummer.

Meer dan de helft van de dassenburchten ligt op onbeschermde terreinen.

Foto Pieter Elbers

BOEK BESPREKING

Vos en Muskusrat

Onder de titel 'Vos en muskusrat' gaf de provincie Zuid-Holland het verslag uit van een onderzoek naar de relatie tussen de vos en de muskusrat, met als perspectief de mogelijkheid om de een te gebruiken als biologische bestrijder van de ander. In verschillende Amerikaanse en Russische onderzoeksgebieden blijken vossen zich voornamelijk te voeden met muskusratten. De mogelijkheid bestaat dat dit ook in ons land (plaatselijk) het geval is.

Bij gebrek aan een goed onderzoeksgebied in de eigen provincie (te weinig vossen en gebrek aan medewerking van jagers) werd het onderzoek uitgevoerd in de West-Betuwe. Beide soorten komen daar in voldoende mate voor, jaarlijks worden daar ongeveer 10 vossen en 5500 muskusratten gevangen. In de winter en het vroege voorjaar (de enige periode waarin keutels verzameld konden worden) bestond het voedsel van de Betuwse vossen voor 46 % (gewichtspersent) uit kleine zoogdieren, voor 23 % uit hazen en konijnen, voor 17 % uit muskusratten en voor 13 % uit vogels. Een deel van de gegeten muskusratten kan echter afkomstig zijn geweest van dode ratten die door de muskusratten -vangers in het veld zijn achtergelaten.

De auteurs menen, op basis van een berekening met vele aannamen, dat de vossen (bij een goede vossenstand) weleens evenveel effect zouden kunnen hebben op de muskusrattenstand als de be-

strijders. Nader onderzoek is echter gewenst. In ieder geval draagt dit onderzoek weer een argument aan om de wettelijke status van de roofzoogdieren in ons land wat meer in de richting te brengen van de status die de roofvogels al zo lang genieten, namelijk een totale bescherming.

Jaap Mulder

B. Huisman & P. Mortiaux, 1990. Vos en Muskusrat. Rapport Provincie Zuid-Holland, Dienst Ruimte en Groen en Dienst Water en Milieu. Inlichtingen 070-3116082 (NL).

Atlas van de Nederlandse Zoogdieren

Na een wachttijd van enige jaren is de 'Atlas van de Nederlandse Zoogdieren' verschenen. Op 1 februari 1992 werd het boek ten doop gehouden in een druk bezocht provinciehuis te Den Bosch. Het wachten is niet voor niets geweest. In het ruim driehonderd pagina's tellende boek worden alle Nederlandse

zoogdieren met uitzondering van de walvisachtigen behandeld. Het gaat hierbij om liefst 66 soorten, waaronder een aantal exoten, zoals muskusrat, wasbeer en het veelbesproken damhert.

Na een korte inleiding over de atlas zelf en een hoofdstuk over de geschiedenis van het Nederlandse zoogdieronderzoek worden de soorten besproken. Per soort is de informatie verdeeld een korte inleiding, de vroegere verspreiding (voor zover bekend) en de huidige verspreiding. Op eventuele veranderingen in het verspreidingspatroon wordt in de tekst nader ingegaan. Uiteraard is voor elke soort ten minste de huidige verspreiding op een duidelijke kaart weergegeven. De voor dit doel gebruikte gegevens zijn verzameld tussen 1970 en 1988, zodat de kaarten goed up to date zijn. Van enkele soorten zijn belangrijke aanvullende gegevens van de laatste drie jaar in de tekst opgenomen, hetgeen het boek nog aan waarde doet winnen. Naast de uitgebreide tekst zijn er ook veel fraaie illustraties opgenomen in de vorm van pentekeningen en zwart-wit foto's.

Wat betreft de vleermuizen zijn alleen vondsten, vangsten en zekere zichtwaarnemingen opgenomen. Het in

1986 met behulp van batdetectors begonnen 'Vleermuis Atlas Project' zal in 1993 met een aparte atlas worden afgerond. De vleermuisgegevens in de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren zijn derhalve niet volledig, maar geven toch een redelijke indruk van de verspreiding.

Duidelijk is dat dit boek een onmisbaar standaardwerk is voor iedereen die geïnteresseerd is in de zoogdieren van Nederland. Dat het met een aantal soorten niet goed gaat is algemeen bekend. Het is daarom te hopen dat deze atlas een stevige basis zal zijn voor verder onderzoek aan kwetsbare soorten en de totstandkoming van goede soortbeschermingsplannen.

Na deze lovende woorden zal het iedereen duidelijk zijn dat spoedige aanschaf een verplichting is voor de lezers van Zoogdier en voor alle anderen, die zich beroepsmatig of in de vrije tijd met zoogdieren bezig houden.

Ron van Houwelingen

Broekhuizen, S, B. Hoekstra, V. van Laar, C. Smeenk & J.B.M. Thissen, 1992. Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. Ingebonden, 336 pagina's. KNNV, Utrecht. ISBN 90-5011-057-7.

Vleermuizen landgoed Huys te Warmont

Onlangs is een verslag verschenen over vleermuizen op het landgoed Huys te Warmont. Dit landgoed, gelegen bij Warmond even ten noorden van Leiden, is circa 23 hectare groot en valt op door de vele oude beuken en eiken. Het onderzoek is uitgevoerd door Kees Mostert in de periode april-september 1988. Hoewel het de nodige tijd heeft geduurd voor Het Zuidhollands Landschap de kans zag het boekje uit te geven, is het fraai uitgevoerd en goed leesbaar. Huys te War-

mont behoort zonder meer tot een de meest vleermuisrijke landgoederen van West-Nederland. Er werden maar liefst tien koloniebomen gevonden, van onder meer watervleermuis, rosse vleermuis en ruige dwergvleermuis. De ruige dwergvleermuis was de talrijkste vleermuissoort, waarvan gedurende de zomermaanden tenminste 40 exemplaren aanwezig waren. In de nazomer liep dit aantal op tot bijna 80 exemplaren. Het beheer van dit landgoed zal dan ook zo veel mogelijk gericht moeten zijn op het sparen en handhaven van oude bomen.

Kees Kapteyn

K. Mostert, 1991. Vleermuizen langgoed Huys te Warmont. Te bestellen door overmaking van f7,50 (bfr 135) op gironummer 616214 ten name van het Zuidhollands Landschap, onder vermelding van 'vleermuizen van het landgoed Huys te Warmont'.

Vleermuizen De Leijen Midden-Brabant

Recent is een verslag verschenen van het landinrichtingsgebied 'De Leijen' in Noord-Brabant, uitgevoerd in 1990. Dit gebied ligt tussen de steden Vught, Boxtel, Oisterwijk en Tilburg. Het onderzoek is verricht door Peter Twisk in opdracht van het Consulent-schap Natuur, Milieu en Fau-

nabeheer in Noord-Brabant. Door middel van een batdetectoronderzoek werden in totaal acht soorten vleermuizen aangetroffen, waaronder de franjestaart en baardvleermuis. De ruige dwergvleermuis is vrij schaars in het gebied, hetgeen vaker in Zuid-Nederland is geconstateerd. Er zijn tien koloniebomen van watervleermuizen gevonden, vier verblijfplaatsen van rosse vleermuizen en een kleine kolonie ruige dwergvleermuizen. Hoewel er niet speciaal naar kolonies van dwergvleermuizen werd gezocht, vond men er een met maar liefst 323 uitvliegers.

Naast het detectoronderzoek heeft er ook een zolderinventarisatie plaatsgevonden en een inventarisatie naar dieren in winterslaap. Op drie van 21 onderzochte zolders werden grootoorvleermuizen aangetroffen. Het is teleurstellend dat er, ondanks het intensieve onderzoek in dit gebied, geen vondsten zijn van soorten als grijze grootoorvleermuis, ingekorven vleermuis en vale vleermuis.

In het verslag is ook enige aandacht besteed aan aantalsontwikkelingen. Hiertoe is een overzicht geplaatst van alle eerder verzamelde vleermuisgegevens in het gebied.

De kaarten met de waarnemingen verdienen een speciaal compliment. Ze zijn overzichtelijk en zeer fraai gepresenteerd, waarbij in een oogopslag duidelijk is in welk soort biotoop (stedelijk gebied, water en bos) een bepaalde vleermuissoort is waargenomen.

Kees Mostert

P. Twisk, 1991, Vleermuizen in de 'Leijen' Midden-Brabant. Een klein aantal verslagen is nog verkrijgbaar bij de auteur: Peter Twisk, Comm. de Quaylaan 460, 5224 EB, Den Bosch (073-218457).

On the hunting of badgers

Dit boekje is een compilatie van gegevens over de verspreiding, de status en de bescherming van en de jacht op de das in Europa. De situatie van de das verschilt van land tot land, zelfs van streek tot streek. Zonder twijfel worden enkele populaties sterk bedreigd, terwijl andere het ontzettend goed doen. De auteur heeft de informatie die hij uit talloze enquêtes en brieven heeft verzameld, gebundeld en tot een overzichtelijk geheel verwerkt. Uiteraard zijn de gegevens niet altijd even compleet. De resultaten worden per land besproken; een uitgebreid hoofdstuk behandelt de toestand in Groot-Brittannië. Door de recente ontwikkelingen op wetgevend vlak en het actuele verspreidingsonderzoek zijn de gegevens voor België en Nederland enigszins achterhaald.

Dirk Criel

Griffiths, H., 1991. On the hunting of badgers. Paperback, 44 pagina's. Geniet: prijs: geen opgave. Piglet Press, 169 Meadow Rise, Brynna, Mid Glamorgan, CF7 9TJ, Groot-Brittannië. ISBN 0-9517733-0-5

Vleermuizen in Overijssel

In herinrichtingsprojecten worden de verschillende landelijke en stedelijke functies onderling afgewogen en geïntegreerd. De natuurwaarden kunnen daarbij, afhankelijk van de aard van het gebied en de bestemming ervan, een grote rol spelen. De laatste jaren wordt in toenemende mate onderzoek verricht om bij de herinrichting van het landschap rekening met vleermuizen te kunnen houden. Dat dit mogelijk is, komt hoofdzakelijk door het gebruik van de batdetector. Vooral de provincie Overijssel neemt de beschermde status van vleermuizen serieus en heeft al verschillende vleermuisonderzoeken op haar naam staan. Zo is onlangs een tweetal rapporten van het Consulentenschap Natuur, Milieu en Faunabeheer Overijssel verschenen. De twee rapporten zijn verschillend van opzet. Zo is de een traditioneel, met een soortbespreking, gevolgd door een discussie over knelpunten en aanbevelingen voor de herinrichting. Het andere rapport neemt het gebied als uitgangspunt. Van beide gebieden wordt op overzichtelijke kaarten weergegeven wat de belangrijke jachtgebieden, vliegroutes en kolonieplaatsen zijn, en welke ingrepen bij de herinrichting vooral achterwege moeten worden gelaten en wat daar de alternatieven voor zijn. Nu de praktijk nog afwachten...

Reinier Akkermans

Kapteyn, K. & V. Martens, 1991. Vleermuizen in het herinrichtingsgebied "Enschede-Zuid". Rapport Stichting VLEN / Consulentenschap Natuur, Milieu en Faunabeheer (Overijssel).
Martens, V. & K. Mostert, 1990. Vleermuizen van het herinrichtingsgebied Stadsrand Zwolle in 1990. Gemeente Zwolle / Natuur, Milieu en Faunabeheer Overijssel / Stichting VLEN.

Flora en fauna chemisch onder druk

Van een in 1990 gehouden symposium, georganiseerd door de Nederlandse Ecologenvereniging, is een dik boek verschenen met de uitgewerkte voordrachten. Het thema was 'hoe groot is de invloed van chemische stoffen op ecosystemen'. In bijna twintig bijdragen passeren allerlei plante- en diergroepen de revue. De zoogdieren (en vogels) worden behandeld door Geert de Snoo en Kees Canters. Hun verhaal is een zeer grondige opsomming (zes pagina's literatuurverwijzingen) van wat er bekend is aan effecten van zware metalen, PCB's, bestrijdingsmiddelen en andere chemische stoffen op deze diergroepen. Daarbij wordt aangegeven op welk niveau (individueel, populatie, soort) effecten bekend zijn. Juist bij de zoogdieren kennen we een aantal duidelijke voorbeelden van de grote invloed van chemische stoffen: PCB's worden verantwoordelijk geacht voor het gebrek aan voortplanting van zeehonden en otters, wat bij de laatste tot uitsterven leidde. De auteurs wijzen erop dat de effecten van de chemische vervuiling, door het sluipende en diffuse karakter ervan, onderschat dreigen te worden; alleen bij incidenten wordt de verontrustende invloed direct zichtbaar.

Voor iedereen die geïnteresseerd is in dit onderwerp, vormt de bijdrage van de Snoo en Canters een uitstekend uitgangspunt (CML, Postbus 9518, NL-2300 RA Leiden).

Jaap Mulder

G.P.Hekstra & F.J.M. van der Linden (red.), 1991. Flora en fauna chemisch onder druk. Uitgeverij Pudoc, Wageningen. Gebonden, 376 pagina's, f 140,-. ISBN 90-220-1047-3.

DE OVERHEID

Verbetering wettelijke bescherming

In Nederland heeft staatssecretaris J.D. Gabor (natuurbehoud) een verbetering van de wettelijke bescherming van enkele soorten zoogdieren aangekondigd. Zijn voornemens zijn opgenomen in de nota 'Jacht en Wildbeheer' die momenteel in behandeling is. Voorgesteld wordt om das, otter, eekhoorn, grijze zeehond en gewone zeehond van de jachtwet naar de natuurbeschermingswet over te hevelen. De jacht op deze soorten was weliswaar reeds decennia gesloten, maar de natuurbeschermingswet biedt een verdergaande be-

De buntzing zal in Nederland binnenkort volledig worden beschermd. Foto Dick Klees

scherming. Tevens kondigde de bewindsman aan, dat de jacht op buntzing en hermelijn definitief zal worden gesloten. Van de inheemse roof-

zoogdieren krijgt alleen de vos geen beschermde status.

In deze nota wordt ook voorgesteld om de moefflon en het damhert uit de jachtwet te schrappen. Dit omdat het geen inheemse soorten maar exoten zouden zijn. Moefflons komen uitsluitend binnen enkele rasters voor (gesloten wildbaan) en vallen daardoor niet onder het begrip wild in de zin van de jachtwet. Het schrappen van deze soort uit de jachtwet heeft daarom niet zoveel consequenties. Daarentegen komen damherten zowel binnen als buiten gesloten wildbanen voor. Het schrappen van de soort uit de jachtwet zal daarom betekenen dat deze dieren vogelvrij worden. Ze krijgen daardoor dezelfde wettelijke status als huismuis of muskusrat: volledig onbeschermd. Dat wil zeggen dat iedereen ze mag vangen of doden. Dit laatste wil Gabor niet en hij heeft aangekondigd dat het damhert zijn plaats in de jachtwet hoogstwaarschijnlijk zal behouden.

Reinier Akkermans

Richtlijn EG-Habitat

Zal het aanzien van de Europese natuur de komende jaren drastisch veranderen? Natuur- en milieuorganisaties hebben de Nederlandse regering met nadruk gevraagd om zich tijdens haar EG-voorzitterschap in te zetten voor de definitieve bekrachtiging van de EG-Habitat Richtlijn. Ook de regering zelf heeft de Richtlijn steeds als prioriteit beschouwd. Tijdens de EG-Milieuraad in december 1991 was het zover. Na ettelijke jaren voorbereiding bereikten de 12 lidstaten een akkoord over de "Richtlijn inzake de bescherming van natuurlijke en halfnatuurlijke habitats en wilde flora en fauna".

Van de EG-lidstaten wordt nu verwacht dat zij de Habitat Richtlijn in de nationale wetgeving opnemen. De zuidelijke landen zullen de meeste actie moeten ondernemen. Niet alleen liggen daar belangrijke natuurgebieden qua grootte en soortenrijkheid, maar in de zuidelijke lidstaten kent men op het uitvoerende niveau vaak nog een prille vorm van natuurbescherming. Ter compensatie van die vereiste extra inzet is er een aparte financiële regeling getroffen.

Als de in de Habitat Richtlijn voorgestelde procedure wordt gevolgd, zal uiterlijk binnen negen jaar tot aanwijzing van Speciale Bescher-

mingszones kunnen worden overgegaan. De zes bijlagen van de Richtlijn geven onder meer aan welke de te beschermen natuurlijke habitats zijn en voor welke soorten er een Speciale Beschermingszone moet worden ingesteld. De soortenlijst levert voor Nederland weinig verrassingen op. Speciale aandacht moet gegeven worden aan de bescherming van onder andere mopsvleermuis, ingekorven vleermuis, vale vleermuis, noordse woelmuis, otter, grijze zeehond, gewone zeehond en de walvisachtigen. Dit zijn soorten die in het Natuurbeleidsplan (1990) ook genoemd worden.

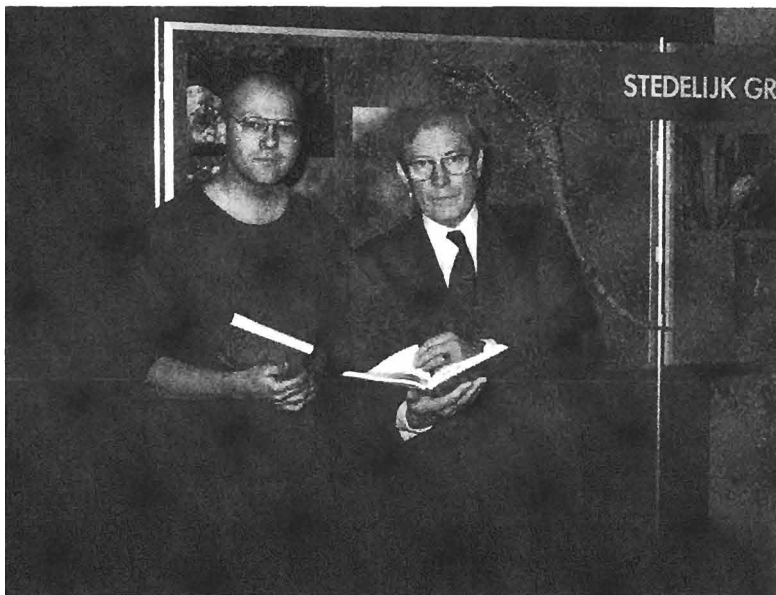
Nicoline Elsink

VERENIGINGS NIEUWS

Atlas- presentatie

Ongeveer driehonderdvijftig belangstellenden waren op 1 februari 1992 in het provinciehuis in Den Bosch samengestroomd om de presentatie van de Atlas van Nederlandse Zoogdieren bij te wonen: een grote zaal vol "zoogdierologen". Iedereen was er, van het enthousiaste jeugdbondlid tot de 87-jarige nestor en mede-oprichter van de VZZ Arie Scheygrond, van staatssecretaris Gabor tot de gedreven gegevensverzamelaar Kees Mostert. Beide laatste kregen respectievelijk het eerste en het tweede exemplaar van de atlas aangeboden.

Een afwisselend programma werd ons voorgeschoteld, met prachtige dia's en met verhalen over zoogdierfaunistiek-geschiedenis, over mooie overheidsplannen maar te weinig geld, over de twee ondersoorten "wandellende denkende mens" en "fietsende denkende mens", over marters en over zoogdiersporen. De dag werd afgesloten met een forumdiskussie over het gebruik van verspreidingsgegevens, een discussie die vanzelfsprekend uitliep op de roep om geld, waarvan er eeuwig en altijd te weinig beschikbaar komt om via een goede ondersteuning de vrijwilligers enthousiast te

Het eerste en tweede exemplaar van de atlas werden uitgereikt aan staatssecretaris J. Gabor en natuuronderzoeker Kees Mostert.

Foto Jan Piet Bekker

kunnen houden.

Naar de toespraak van Gabor was met enige spanning uitgekeken, omdat het immers gebruikelijk is dat hoogwaardigheidsbekleders bij zulke feestelijke gelegenheden niet met lege handen komen; waren er in de afgelopen maanden niet twee projecten voor subsidie bij het ministerie ingediend? De staatssecretaris liet echter eerst de koeie-oormerken (regeling wordt aangepast) en de damherten (teveel brieven met protesten binnengekomen, dus het dier wordt niet

uit de jachtwet gehaald) de revue passeren, voordat hij toekwam aan de financiële toezeggingen. Nu, die toezeggingen waren in ambtelijke taal verpakt, maar we menen toch begrepen te hebben dat we in de gelegenheid zullen worden gesteld om het project "rode lijst zoogdieren" uit te voeren. Ook beloofde Gabor om met grote aandacht naar het voorstel tot monitoring van de zoogdierfauna te zullen kijken. Dit project, dat door VZZ en VLEN gezamenlijk is opgezet, zou mede door het Centraal Bureau voor de Statistiek gefinancierd moeten worden. We wachten de officiële brieven maar even af.

Jaap Mulder

Even geduld aub

De afhandeling van post en nieuwe lidmaatschappen duurt door omstandigheden helaas vaak langer dan wij

zouden willen. Ook de telefoon is vaak onbemand. Wij vragen uw begrip daarvoor. Aan deze situatie proberen wij zo snel mogelijk een einde te maken, onder andere door zulke administratieve taken

onder de bestuursleden te verdelen en door naar een vrijwilliger te zoeken die zich een dag per week op ons nieuwe bureau wil inzetten voor de VZZ en Zoogdier.

Joep van de Laar

VZZ-bureau naar Utrecht

De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) heeft samen met de Stichting Vleermuiswerkgroep Nederland/svo (VLEN) een nieuwe kantoorruimte in Utrecht betrokken. Een mooi begin van het jaar waarin de VZZ haar 40-jarig bestaan viert.

Het nieuwe adres van het VZZ-bureau luidt: *Emma-laan 41, 3581 HP Utrecht. Telefoon: 030-544642*. Het VZZ-bureau is vanaf Centraal Station Utrecht het gemakkelijkst te bereiken met de

stadsbus lijn 4 richting Kanaleneiland (5 à 6 x per uur); uitstappen bij halte Rosarium (Wilhelminapark).

Het bestuur van de VZZ hoopt vanuit deze meer centraal gelegen locatie de samenwerking met de VLEN te versterken en met de financiële hulp van de Directie NBLF van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij de activiteiten van onze vereniging van nieuwe impulsen te voorzien.

Joep van de Laar

Noordhollandse Zoogdierendag groot succes

Op zaterdag 23 november werd de eerste Noordhollandse zoogdierendag gehouden. Bijna 60 mensen zaten opeengehoopt in een zaal van het voormalig gemeentehuis in Castricum. Tijdens de serie lezingen werd interessante informatie afgewisseld met humor, waardoor het niet moeilijk was de aandacht erbij te houden. De Stichting Het Noordhollands Landschap was bijzonder gastvrij door ons van hun gebouw gebruik te laten maken.

Jaap Mulder (links) en organisator Kees Kapteyn op de eerste Noordhollandse zoogdierendag.

Foto Martijn de Jonge

In de pauzes kon een poster-presentatie van de Dienst Ruimte en Groen, over zoogdieren in Noord-Holland bekeken worden. Deze presentatie is nog steeds te bezichtigen in het kantoor van Stichting Het Noordhollands

Algemene ledenvergadering VZZ

De algemene ledenvergadering van de VZZ zal dit jaar worden gehouden op zaterdag 25 april 1992 op het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (het voormalige RIN), Kemperbergerweg 67, Arnhem. Belangrijke onderwerpen zijn het concept-beleidsplan en de toekomstige structuur van de VZZ.

Joep van de Laar
secretaris VZZ

Rectificatie

Helaas gaat het soms mis met het onderschrift bij de foto's. Zeker als de verkeerde naam onder de dia komt te staan is dat vervelend. De foto's van eikelmuis op bladzijde 25 en de otter op bladzijde 32 van nummer 1991/4 zijn niet gemaakt door Johan de Meester maar door *Dick Klees*. De bat-detector op bladzijde 33 is afkomstig uit het archief van de *Vlen/svo*.

De redactie

Landschap te Castricum. Enigszins jammer was de nogal verwarrende afsluitende discussie over de toekomstige studiegroep. Aan de ene kant was er behoefte aan informatie over de activiteiten en aan de andere kant aan informatie over de structuur van de studiegroep door de 'voorbereidingscommissie'.

Zo'n 10 tot 15 mensen die zich voor de dag hadden aangemeld, moesten helaas worden afgewezen; wie had verwacht dat de respons zo geweldig groot zou zijn?

Kees Kapteyn
Floor van der Vliet
Jaap Postma

AGENDA

Tentoonstellingen

13 t/m 26 april Natuurlijke grenzen overschreden

Wat kan en mag men met doodgevonden (zoog)dieren volgens de wet doen.

Plaats: Het Pesthuis (achter NS-station), Plesmanlaan, Leiden.
Open: ma-vr 10-17 uur; za-zo 13-17 uur.

12 t/m 26 april Europese Prepareer Kampioenschappen 1992

Unieke gebeurtenis, met tentoonstelling van geprepareerde (zoog)dieren van topniveau, op za-zo volop prepareremonstraties.

Plaats: Het Pesthuis (achter NS-station), Plesmanlaan, Leiden.
Open: ma-vr 10-17 uur; za-zo 13-17 uur.

t/m 28 april 1992 Muskusratten

Leefwijze, schade, bestrijding.
Plaats: Natuurbezoekerscentrum 'De Hoekse Waard', Veerweg 22, Numansdorp.
Open: di-za 10-16 u.; zo 14-16 u.

t/m 3 mei Op het strand gesmeten

Vijf eeuwen potvisstrandings in Nederland.

Plaats: Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
Open: di-za 10-17 u.; zo 13-17 u.

t/m 5 mei Vossen in Nederland

Plaats: Centrum voor natuur en Milieu, De Schothorst, Schothorsterlaan 21, Amersfoort.
Open: ma-vr 13.30-17 uur; zo 13-17 uur.

t/m 1 juli Vleermuizen

Speciaal op kinderen gericht, met spelletjes en lesbrieven; leefwijze uiterlijk, voedsel, overwinteren.

Plaats: Natuurmuseum Nijmegen, Gerard Noodtstraat 21, Nijmegen.
Open: ma-vr 10.30-17; zo 13-17 uur.

6 juni t/m 16 augustus Op het strand gesmeten

Vijf eeuwen potvisstrandings in Nederland.

Plaats: Zuiderzeemuseum, Wierdijk 18, Enkhuizen.

4 april t/m 20 september Speuren naar sporen

Waar moet men op letten om in het veld sporen van (zoog)dieren te zien.

Plaats: Pieter Vermeulen Museum, Moerbergplantsoen 20, IJmuiden.

Open: ma-vr 9.30-17 uur; 1e zondag van de maand 11-17 uur.

27 maart t/m 20 oktober Wilde zwijnen

Plaats: Het Aardhuis, Aardhuis 1, Hoog Soeren.

Open: di-zo 10-17 uur.

Evenementen

12 t/m 16 april Paaskamp Voerstreek

Kamp in een van de mooiste streken van Vlaanderen met speciale aandacht voor dassen.

Organisatie: Natuur 2000.

Prijs: bfr 1900.

Inlichtingen: Secretariaat Natuur 2000, 03-2312604 (B).

21 t/m 25 april Zoogdieren op Texel

Zoogdieren kijken op Texel met onder andere onderzoek naar de relatie aardmuis/noordse woelmuis.

Organisatie: Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie.

Inlichtingen: Paul van Oostveen, 050-733324 (NL).

25 april Algemene Ledenvergadering VZZ

Jaarlijkse Algemene ledenvergadering van de VZZ met verkiezing van nieuwe bestuursleden. Zie ook elders in deze Zoogdier.

Plaats: Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (het voormalige RIN), Kemperbergerweg 67, Arnhem.

Inlichtingen: Bureau VZZ, 030-544642.

8 mei Zeezoogdieren

Lezing over zeezoogdieren

Plaats: Dierentuin van Antwerpen.

Organisatie: Vlaamse Vereniging voor de Bestudering van de Zeezoogdieren, Hoogheide 64, Puurs. 052-301541 (B).

24 t/m 24 mei Vleermuisweekend

Vleermuisweekend in het Lin-gegebied (Leerdam) een veelbelovend nauwelijks onderzocht vleermuisgebied.

Organisatie: Veldwerkgroep VZZ.

Prijs: f25,- (bfr 450) inclusief fietshuur, maaltijden en overnachting.

Inlichtingen: Jeroen Reinhold, 076-219039 (NL).

16 mei Snijdag marterachtigen

Op de snijdagen worden systematisch gegevens verzameld van doodgevonden marterachtigen met betrekking tot voedsel, leeftijd, gezondheid en dergelijke. Nieuwe deelnemers zijn welkom.

Organisatie: Werkgroep marterachtigen VZZ.

Plaats: De Schothorst, Schothorsterlaan 21, Amersfoort.

Tijd 10.30.

Inlichtingen: A.H. Swaan 020-832420/6642453 (NL).

13 juni Snijdag marterachtigen

Zie snijdag 16 mei.

Organisatie: Werkgroep marterachtigen VZZ.

Plaats: De Schothorst, Schothorsterlaan 21, Amersfoort.

Tijd 10.30.

Inlichtingen: A.H. Swaan 020-832420/6642453 (NL).

27 juni Visserijmuseum Oostduinkerke

Bezoek aan het Visserijmuseum van Oostduinkerke.

Organisatie: Vlaamse Vereniging voor de Bestudering van de Zeezoogdieren, Hoogheide 64, Puurs. 052-301541 (B).

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren (NCBR)

- NCBR: Postbus 10, 9890 Gavere. 055-456610 (B).

Vereniging Voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Emmalaan 41, 3851 HP Utrecht. 030-544642 (NL).
- VZZ-België: V. van Cakenberghe, Blancefloerlaan 34 b 37, 2050 Antwerpen. 03-2195186 (B).
- Veldwerkgroep Nederland: R. Lange, Vespuccistraat 116 hs, 1056 ST Amsterdam. 020-6121292 (NL).
- Veldwerkgroep België: W. Allaerts, Bierbeekstraat 58, 3030 Heverlee. 016-221257 (B).
- Materiaaldepot veldwerkgroep: F. van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ Amsterdam. 020-6828216 (NL).
- Werkgroep Zeezoogdieren (WZZ): M. Adink, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).
- Werkgroep Marterachtigen: A.H. Swaan, Torresstraat 33 III, 1056 RR Amsterdam. 020-6832420/6642453 (NL).
- Redactie Lutra: C. Smeenk, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).

Vlaams Zoogdierkundig Overleg (VZO)

- J. Vandewalle, Grensstraat 133, 2950 Kapellen. 03-6641726 (B).

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN/ SVO)

- W. Bongers, Postbus 8080, 6700 DD Wageningen. 08370-10324 (NL).

Zoogdier, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- R.W. Akkermans, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond. 04750-24281 (NL).
- D. Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Schorisse. 055-456610 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- De tekst dient in de voorkeurspelling te zijn gesteld. Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is. Dus Nederlandse planten- en diernamen met een kleine letter beginnen.
- Gebruik van chapeaus toegestaan. Probeer de tekst met behulp van korte tussenkopjes te structureren. Gegevens auteur (adres, instelling) en oproepen aan het eind van het artikel plaatsen.
- Bij artikelen hoort een beknopte literatuurlijst. Literatuurverwijzingen op alfabetische volgorde. Elk item op een nieuwe regel beginnen. Bijvoorbeeld:
Akkermans, R.W. & D. Criel, 1986. Roofdieren in België en Nederland. SKF, 's Graveland / NCBR, Gavere.
Wijs, W.J.R. de, 1989. De rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus* op Terschelling. Lutra 32:53-60.
In de tekst wordt dit (Akkermans & Criel, 1989) of (De Wijs, 1989).
- Aanleveren van kopij uitsluitend op diskette (geen 1.2 Mb) leesbaar op een MSDOS machine en liefst in Wordperfect. Meezenden van een printuitdraai gewenst.
- Voor de opmaak zie gelijksoortige artikelen in Zoogdier. Hoofdkop en tussenkopjes vet. Latijnse namen en andere woorden, die cursief gedrukt moeten worden, onderstrepen. Nieuwe alinea's inspringen met één tab.
- Zorg dat het artikel interessant is voor de lezer. Vermijd vaktermen en onnodige vreemde woorden. Dus beter **sterfte** dan **mortaliteit**. Gebruik geen afkortingen.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na verkregen toestemming.

1 t/m 8 augustus Zomerkamp Noordoost Frankrijk

Het jaarlijkse zomerkamp van de Veldwerkgroep wordt gehouden in de Argonne, een gebied met een rijke schakering aan zoogdiersoorten.

Organisatie: Veldwerkgroep VZZ.

Prijs: f175,- (bfr 3150) inclusief maaltijden en overnachtingen.
Inlichtingen: Jeroen Reinhold, 076-219039 (NL).

Agenda Zoogdier 1992/2

Mededelingen voor de Agenda van Zoogdier 1992 nummer 2 voor 15 mei naar de redactie sturen.

Telefoneren

- Telefoneren van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

- Telefoneren van Nederland naar België: 09-32 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

Volgend nummer

Het volgende nummer van Zoogdier verschijnt in juni 1992. Kopij graag voor 1 mei naar de redactie sturen.

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren

De Nationale Campagne Bescherming Roofdieren (NCBR) is een Belgische natuurbeschermingsvereniging, die zich inzet voor de bescherming van de negen inheemse roofdiersoorten (wezel, hermelijn, bunzing, steenmarter, boommarter, otter, das, vos en wilde kat) en hun leefgebieden.

Ontstaan in 1979 op initiatief van een twintigtal Vlaamse natuurverenigingen om de jacht op roofdieren aan banden te leggen, verruimde de NCBR geleidelijk aan haar doelstellingen. Nu richt zij zich op de bescherming van de voor roofdieren noodzakelijke landschapselementen en biotopen.

De NCBR tracht haar doelstellingen te verwezenlijken door het voeren van voorlichtingsacties, het uitvoeren van kleinschalige beheerswerken, het adviseren van beleids mensen en terreinbeheerders en het ondersteunen van wetenschappelijk onderzoek. Rond elk roofdier heeft de NCBR beschermingsprojecten lopen, die zich richten op de bescherming van biotopen en het behoud van de populaties. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar otter, das, steenmarter en vos.

Leden en donateurs kunnen deelnemen aan de activiteiten van de vereniging, gratis beroep doen op haar diensten en korting krijgen op verenigingspublicaties. Leden en donateurs, die minstens BF 400 bijdragen, ontvangen gratis het tijdschrift **Zoogdier**, waardoor ze op de hoogte blijven van de actuele ontwikkelingen op het gebied van de roofdierbescherming.

NCBR, Postbus 10, 9890 Gavere. Telefoon 055-456610 of 091-856627 (B)

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming.

De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) werd in 1952 opgericht met als doel het bestuderen en beschermen van de zoogdieren in de Benelux. Aanvankelijk lag de nadruk sterk op studie, maar met het toenemen van de milieuproblemen werd de zoogdierbescherming steeds belangrijker.

De VZZ organiseert studiebijeenkomsten en inventarisatiedagen in België en Nederland. Binnen de VZZ bestaan werkgroepen, die zich richten op het bestuderen van bepaalde zoogdiergroepen.

Bescherming van zoogdieren is vooral een zaak van goed nadenken en ervoor zorgen dat ze voldoende leefruimte overhouden. Dit betekent vaak aanpassing van plannen met betrekking tot wegenaanleg, stadsuitbreiding of landinrichting. De VZZ probeert door overleg met instanties plannen in een voor zoogdieren gunstige richting om te buigen. Daarbij wordt nauw samengewerkt met andere natuur- en milieuorganisaties.

Hoe groter de vereniging, hoe meer zij kan doen aan de bescherming van de zoogdieren en hun leefgebieden. U kunt helpen door lid te worden voor f 45,- of BF 800 per jaar. Bovendien kunt u dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging en ontvangt u het wetenschappelijke tijdschrift **Lutra** en het informatieve **Zoogdier**.

VZZ, Emmalaan 41, 3851 HP Utrecht. Telefoon 030-544642 (NL)

ZOOGDIER

